

MĚSTO V POUTECH HRADEBNÍCH?

K otázce vnímání pevnostní éry Hradce Králové v období 19. a 20. století¹⁾

Josef ŠRÁMEK

Podle líčení deníku *Osvěta lidu* prožívali v neděli 25. června 1933 obyvatelé Hradce Králové obzvláště slavnostní chvíle, kterým neubralo na poutavosti ani deštivé počasí. I za těchto nepříznivých podmínek se pod širým nebem sešlo početné obecenstvo, tvořené představiteli města i místních státních úřadů, zástupci armády a školy, členy řady místních spolků, v první řadě Sokolů, hasičů, Národní jednoty střelecké či Selské jízdy. Město samo pak bylo vyzdobeno prapory, které vlály na všech veřejných budovách.²⁾ Podnětem k takové sešlosti se stalo odhalení pomníku sochaře Josefa Škody, věnovaného památce Ladislava Jana Pospíšila (1848–1893), v letech 1885–1893 náměstka královéhradeckého purkmistra Hynka Václava Lhotského ml.³⁾ Jednalo se o velikou událost, neboť o takovém pomníku se uvažovalo záhy po Pospíšilově smrti.⁴⁾ Už tehdy byl Ladislav Jan Pospíšil vnímán jako klíčová postava zrodu moderního města Hradce Králové, což reflektují i soudobé nekrology.⁵⁾

1) Příspěvek je výstupem výzkumného úkolu Muzea východních Čech v Hradci Králové č. VV202009: Reedice prací Ignáta Herrmanna.

2) *Odhalení pomníku Lad. J. Pospíšila*, *Osvěta lidu* 36, 1933, č. 49, s. 2.

3) Srov. Jaroslava POSPÍŠILOVÁ, *Ladislav Jan Pospíšil. 24. prosince 1848–6. března 1893*, Hradec Králové 1993; Petr ZIMMERMANN a kol., *Radnice v Hradci Králové. Jejich reprezentanti a jejich činnost v letech 1850–1998*, Hradec Králové 1998, s. 31–35.

4) *Mimořádná schůze obecního zastupitelstva královéhradeckého*, Ratibor 10, 1893, č. 11, s. 127.

5) Ignát HERRMANN, *Ladislav Pospíšil*, *Zlatá Praha* 10, 1892–1893, č. 18, s. 214; † *Jan Ladislav Pospíšil*, *Národní listy* 33, 1893, č. 67, s. 3; *Ladislav Jan Pospíšil*, Ratibor 10, 1893, č. 11, s. 125–126.

Památka „Osvoboditele města z pout hradebních“

Na stránkách periodika Zlatá Praha referoval o životě zesnulého Ladislava Jana Pospíšila jeho příbuzný Ignát Herrmann, který měl sám k Hradci Králové pevné, až niterné pouto, byť město představovalo pouze jednu z epizod v jeho životě.⁶⁾ Poté, co shrnul Pospíšilovy zásluhy o veřejný život, Herrmann konstatoval, že „všechny tyto stělesněné myšlénky, směřující k zachování a sesilování českého ducha a bytí v Hradci, předstiženy byly myšlénkou, kteráž byla pro Hradec otázkou životní a které Ladislav Pospíšil zasvětil téměř celý život vlastní. Hradec Králové, město druhdy vzkvétající a rostoucí, šířící se na jedné straně ke Kuklenům, na druhé až k Novému Hradci, bylo před sto a dvaceti pěti lety násilně omezeno a v pochodu svém zastaveno. Všecka předměstí a výběžky Hradce srovnány se zemí a jádro města – na návrší – úzce sevřeno těsnými hradbami, tehdáž zdálo se, že navždy. Z Hradce učiněna pevnost. Utlumen volný dech města, jeho teny podvázány – Hradec živořil. Na úkor města, zbaveného všech čerstvých šťav a zdravých výhonkův, rostly obce okolní a hlavně se vzmohl Liberec. A přece žádné město nemělo tolik skvostných a nadějných podmínek životních, jako Hradec. Dvě mohutné řeky, bohatou, plodnou půdu kolkolem, kraj jako stvořený k tomu, aby Hradec stal se jeho střediskem. Jakoby vlastní hrud' Pospíšilova byla sevřena kamenným a železným tím pásem hradebním – tak těžce nesl přežil to zneplodnění, zjalovení Hradce, a životní jeho myšlénkou, jeho heslem bylo: zboření hradeb! Volný, kvetoucí, rostoucí Hradec!“⁷⁾

Osobnost náměstka purkmistra města Hradce Králové neunikla ani pozornosti Národních listů. Ty zhodnotily Pospíšilův život slovy, že dotyčný pracoval celý svůj život horlivě a neúnavně ve prospěch města a „zejména jedna myšlénka byla vůdčí jeho hvězdou: zrušení pevnosti hradecké, stržení hradeb, kteréž toto město, jindy kvetoucí a vzrůstající, přes sto let svírají těsným poutem, a které byly jedinou příčinou, že Hradec u vývoji svém byl násilně zadržán a že na jeho útraty vzrostl Liberec, kde se veškerý obchodní a průmyslový ruch po sevření Hradce soustředil. Stržení hradeb – svobodný Hradec! bylo heslem Pospíšilovým. A zbořit je – učinil Pospíšil úkolem svého života. Po dvanáct roků pracoval v této věci, přemáhaje nescetné překážky, nepřízeň eráru i mnohý odpor v samém občanstvu hradeckém. Dvanáct roků práce věnoval této otázce, práce zimničné, vysilující a přece nepopovlné.“⁸⁾

6) Srov. Pavla KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann aneb Dlouhá cesta z Chotěboře přes Hradec Králové do Prahy*, Havlíčkobrodsko 33, 2019, s. 103–135.

7) I. HERRMANN, *Ladislav Pospíšil*, s. 214.

8) † Jan Ladislav Pospíšil, s. 3.

Při slavnostním odhalení Pospíšilovy sochy pronesli řeč oba králové-hradečtí starostové, kteří se podíleli na budování „salonu republiky“.⁹⁾ Jako první promluvil Josef Václav Bohuslav Pilnáček – a i v jeho slovech se odrážel vztah k pevnosti coby okovům, které svíraly a podvazovaly život města: „*Stojíme poblíže místa, kde skoro před padesáti lety učiněn byl počátek boření hradeb naše město svírajících. [...] Na hradbách Pospíšilem rozbořených vyrostlo k nové slávě drahé naše město.*“¹⁰⁾ Po úřadujícím starostovi dostal slovo jeden z nejpovolanějších, Pilnáčkův předchůdce František Ulrich, který nejenže osobně zažil náměstka Pospíšila, ale především mu bylo dáno dokončit jeho dílo.¹¹⁾ List Osvěta lidu ve své reportáži konstatoval, že „*za pohnutí všeho shromážděného občanstva vystoupil dr. Frant. Ulrich, čestný starosta města, na tribunu [...] a produševnělým hlasem za výrazného gesta pronesl kus významné historie města, kterou cílevědomě formoval osvícený náměstek starosty Lad. Jan Pospíšil. [...] V závěru své pozoruhodné črty, kreslící markantně profil Pospíšilův na pozadí padajících pevnostních hradeb, mluvčí vykreslil prostředí města, v němž bylo Pospíšilovu genui loci pracovat o uskutečnění jeho snah.*“¹²⁾

Redaktor Osvěty trefně vystihl situaci. Ladislav Jan Pospíšil bych sice hlavním aktérem, který prosadil ideu vykoupení a zbourání pevnosti, realizace tohoto náročného procesu i ještě náročnějšího plánování rozvoje Hradce Králové však připadly právě Ulrichovi, mezi lety 1895–1929 starostovi města. Celý proces defortifikace přitom František Ulrich sledoval z blízka a nikoliv lhotejně, jak dokazuje jeho vlastní báseň z roku 1884: „*V plném štěstí, míru kvetlo město skvěle, / ještě ztápělo se v pyše, slávě celé / Eliščina vjezdu královského vděku, / Jiříkovy lásky, válek středověku: / V ráz však s krví otců půda jeho svatá / v prach rozvalena, v branný pancíř spjata! /*

9) Srov. P. ZIMMERMANN a kol., *Radnice v Hradci Králové*, s. 37–55. Ačkoliv pojem „salonu republiky“ je obvykle spojován především (ne-li výhradně) s Františkem Ulrichem, nemělo by se zapomínat na skutečnost, že Josef Václav Bohuslav Pilnáček na práci a záměry svého předchůdce v mnohém navázal a dovedl převzaté záměry do konce. Srov. Marek KREJČÍ, *Kulturní dědictví a asanace města. Od negativa k pozitivům*, Královéhradecko 7, 2010, s. 151–153; Jakub POTŮČEK, *František Ulrich, duchovní tvůrce moderního Hradce Králové*, in: Tamtéž, s. 329–344; Hana SVATOŠOVÁ, *Úloha osobnosti v dějinách města. Videň, Hradec Králové, Praha*, in: Tamtéž, s. 401–404.

10) *Odhalení pomníku Lad. J. Pospíšila*, s. 2.

11) Srov. Vladimír ŠKALOUDEK, *Starosta Hradce Králové František Ulrich*, Hradec Králové 1998; Jaroslava POSPÍŠILOVÁ, „*Portrét Františka Ulricha*, Královéhradecko 7, 2010, s. 317–328.

12) *Odhalení pomníku Lad. J. Pospíšila*, s. 2.

Sto let v kruhu hradeb noci dnem se střídá/stráže mlčenlivá, starou slávu hlídá./Marně věků přívál stékal boky Tvoje!/Marně zpupný cizák pustou vřavou boje/chvěl se v nedočkání, vniveč že Tě sřítí!/Duch to! Povel k předu! Volnosti a žití/věčně chtivá jeho kypící ta síla/lvem v to pouto bila, a vítězem zbyla!/Nuže: Jménem Božím! Kámen za kamenem/vrat' se v staré lůžko! Starým zakvetni jménem!/Čím jsi mělo býti, budiž! Ať už jednou/v nádheře se zvednou v dálku nedohlednou/bohatství s práce stopy požehnané!/Ať nad námi v míru taká sláva plane,/v jaké od praotců bylo 's vytouženo,/drahé České země čarovné Ty věno!¹³⁾ Ulrich se tak stal skutečným nástupem Pospíšilovým, a byl to také on, kdo veřejnost přesvědčil, že Pospíšilovy ideje byly správné.¹⁴⁾ Jak totiž připomněl Ignát Herrmann, ne všichni obyvatelé pevnostního města Hradce Králové byli Pospíšilovu cíli nakloněni, naopak často „setkával se bojovník za svobodu Hradce s neporozuměním a šosáckým odporem.“¹⁵⁾ Rázné vypořádání se s pevnostní minulostí zjevně vyvolávalo nemalé vášně. „Co krůpějí pelyňku a jedu skanulo mu v tomto šlechetném zápase v číši života!“, povzdechl si v Pospíšilově nekrologu Ignát Herrmann, „starý cop, hamižnost malicherných zájmův osobních a činžovních, spařujících v nastávajícím pak mohutném vzrůstání Hradce nebezpečí pro dosavadní těsné skupení starých domů na kopci, vše to zjevně i tajně spiklo se proti ušlechtilým snahám Pospíšilovým.“¹⁶⁾ Proslov Františka Ulricha také následně vyšel tiskem, což jen dokládá, jaký význam byl jeho názoru přikládán a jaké se mu dostalo odezvy.¹⁷⁾

Obraz Ladislava Jana Pospíšila coby „osvoboditele města z pout hradebních“ (jak hlásal a dodnes hlásá nápis na podstavci monumentu) však zvítězil a pevně jej kodifikovala jak důstojná socha z roku 1933, tak i pamětní spisy, které byly při příležitosti jejího odhalení publikovány. Zatímco někdejší ředitel městského muzea Ludvík Domečka takřka „suše“ faktograficky představil život a dílo Ladislava Jana Pospíšila, aniž

13) František ULRICH, *Upomínka na počátek boření hradeb Královéhradeckých, báseň z roku 1884*, Osvěta lidu 28, 1925, č. 8, nepaginováno. K této tváři Františka Ulricha srov. J. POSPÍŠILOVÁ, „Portrét“ *Františka Ulricha*, s. 318–320.

14) Srov. Ludvík DOMEČKA, *Třicet let veřejné činnosti JUDra F. Ulricha*, Hradec Králové 1925, passim.

15) I. HERRMANN, *Ladislav Pospíšil*, s. 214.

16) Tamtéž, s. 214. Obdobně srov. slova Ratiboru *Ladislav Jan Pospíšil*, s. 126.

17) František ULRICH, *Osvobození Hradce Králové z pout hradebních*, Hradec Králové 1935, s. 7.

Obr. 1: Socha Ladislava Jana Pospíšila od Josefa Škody, odhalená 25. 6. 1933 (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

by výrazněji zhodnotil pevnostní éru Hradce Králové,¹⁸⁾ náměstek starosty Pilnáčka Karel Mlynář se na stránkách svého spisu vyjádřil k vývoji města obšírněji. Úvodem se odvolal na Herrmannovu knihu „Blednoucí obrázky“ coby kroniku Pospíšilova rodu i Hradce Králové dané doby, kdy „pod městem bellémovitě rozkládaly se ponuré valy pevnostní ochranným kamenným kruhem.“¹⁹⁾ Stejně tak v návaznosti na Ignáta Herrmanna²⁰⁾ pak Mlynář předestřel, jak zrušením rozvíjejících se předměstí a spoutáním okleštěného města pevnostními zdmi došlo k proměně Hradce nejen po stránce vnějšího vzhledu, ale i po stránce společenské organizace a posléze celého ducha města. Konstatoval, že Hradec Králové byl zbaven takřka šesti sedmin svého obyvatelstva a vojáci a úředníci, převahou německé národnosti, ovládli město a vtiskli mu zvláštní ráz. Karel Mlynář připustil, že i tak byl Hradec Králové metropolí severovýchodních Čech, krajským městem s mnoha úřady, sídlem biskupství, posádkovým městem i centrem školství, s knihkupectvími a tiskárnami, s kvetoucím obchodem a řemesly, chyběl však průmysl. Akcentoval také skutečnost, že pevnostní město, stěsnané do malého prostoru, trpělo velkými zdravotními a hygienickými problémy.²¹⁾ Za životní dílo Ladislava Jana Pospíšila, přes veškeré jeho další zásluhy na zvelebení města, tak Karel Mlynář označil právě jeho vůdčí roli ve snahách o zrušení pevnosti, zbourání hradeb a odprodej pevnostních pozemků městu Hradci Králové.²²⁾

Místo bastionové pevnosti v historii města Hradce Králové

Jak konstatoval Jakub Potůček, ještě na počátku 20. století tak byl do paměti obyvatel silně vryt obraz pevnosti jakožto díla cizích architektů, kteří ho vytvořili zcela utilitárně, bez piety a vztahu k Hradci Králové, vnímanému místními jako jedno z nejvýznamnějších českých měst.²³⁾ Úsilí Pospí-

18) Ludvík DOMEČKA, *Ladislav Jan Pospíšil. Vydáno k odhalení jeho pomníku v Hradci Králové*, Hradec Králové 1933, zvláště s. 10–23.

19) Karel MLYNÁŘ, *Ladislav Jan Pospíšil*, Hradec Králové 1933, s. 5.

20) Ignát HERRMANN, *Blednoucí obrázky. Vzpomínky nejstarší a drobné epizody z maloměstanské kroniky*, Svazek I, Praha 1907, s. 75; TÝŽ, *Blednoucí obrázky. Vzpomínky nejstarší a drobné příběhy z maloměstanské kroniky*, Svazek II, Praha 1929, s. 11.

21) K. MLYNÁŘ, *Ladislav Jan Pospíšil*, s. 10, 12.

22) Tamtéž, s. 14.

23) Jakub POTŮČEK, *Dopis Jana Kotěry Františku Ulrichovi ze dne 25. ledna 1910 v souvislosti se soutěžním plánem na regulaci Labské a Orliční kotliny v Hradci Králové v roce 1909*, Královéhradecko 2, 2005, s. 194. Tento náhled na Hradec Králové vhodně ilustruje kniha Aloise KUBÍČKA – Zdeňka

šilovy a Ulrichovy generace směřovalo podle Potůčkova soudu k navázání na bohatou historii Hradce Králové a nalezení ztracené identity, o kterou město připravila barokní pevnost.²⁴⁾ V existenci vojenské pevnosti viděla emancipovaná veřejnost Hradce Králové konce 19. století nejen násilný, direktivní akt, ale i křivdu, umocněnou přesvědčením, že Hradec Králové byl od středověku po Praze druhým nejvýznamnějším městem království jako sídelní město královny Alžběty Rejčky. Právě tuto dobu vnímal starosta Ulrich a jeho spolupracovníci jako vrcholnou éru dějin města a zde hledali inspiraci pro jeho novou výstavbu.²⁵⁾ Shodný – zjevně spíše negativní – vztah k pevnostnímu dědictví, které však ve skutečnosti určilo i tvář onoho Ulrichova, Kotěrova a Gočárova „salonu republiky“²⁶⁾ jako by snad předznamenal či spolufirmoval i následný zájem o pevnostní kapitolu dějin města Hradce Králové, která byla badateli v zásadě opomíjena.²⁷⁾

WIRTHA, *Hradec Králové, město českých královen, město Ulrichovo*, Hradec Králové 1939.

24) Jakub Potůček zde tematizuje dichotomii mezi samosprávnou městskou obcí a pevnostním městem, omezeným nejen hradbami, ale především pevnostním velitelstvím. Jakkoliv pokládám rozlišení za správné, přesnější konstatování by znělo, že pevnostní status město, resp. jeho obyvatelé, o identitu nepřipravil, ale tuto identitu transformoval. Zároveň se proměňovala i recepce této identity města, což ukazuje právě vnímání během 19. století.

25) J. POTŮČEK, *František Ulrich*, s. 342–343. Ukazuje to i frekvence a motivace využívání termínu „královské věnné město“ během 19. a počátku 20. století, jak analyzoval Petr GRULICH, *Titul královské věnné město a jeho užívání na konci 19. století a na počátku 20. století*, *Královéhradecko* 10, 2019, s. 35–49.

26) Na skutečnost, jak zásadně pevnostní dispozice ovlivnila urbanistický vývoj města po zblvení se oněch pevnostních okovů, upozorňuje Jiří SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*, Hradec Králové 2015, s. 5, 36–37. Srov. Marie BENEŠOVÁ – František TOMAN – Jan JAKL, *Salón republiky. Moderní architektura Hradce Králové*, Hradec Králové 2000; Jakub POTŮČEK, *Hradec Králové. Architektura a urbanismus 1895–2009*, Hradec Králové 2009.

27) Ludvík DOMEČKA, *Pevnost Královéhradecká a její model v měst. historickém museu v Hradci Králové*, Hradec Králové 1919; Ivan HONL – Alois KUBÍČEK, *Bývalá pevnost Hradec Králové*, Praha 1934; Otakar JAROŠ, *Hradec Králové. Pevnostní systém 18. století*, Hradec Králové 1968. Nejpodrobnějším pojednáním o dějinách Hradce Králové v jeho pevnostní éře byla donedávna práce Jaromíra MIKULKY, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, Díl II.2. Léta 1740–1850, Hradec Králové 1995. Tu nověji doplňuje monografie Radek BLÁHA – Petr GRULICH – Roman HORKÝ – Jan KOŠEK – Martijn LANDSMANN – Milena LENDEROVÁ – Věra NĚMEČKOVÁ – Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ – Petr POLEHLA – Jaroslava POSPÍŠILOVÁ – Jiří SLAVÍK – Jaroslav ŠŮLA – Jana VOJTÍŠKOVÁ – Ladislav ZIKMUND-LENDER, *Hradec Králové*, Praha 2017, s. 313–427.

Není to ovšem specifikum pouze Hradce Králové, podobně lze zhodnotit také historiografii Terezína, Josefova či Olomouce. Teprve nedávno historici napřeli ve větší míře svou pozornost k této problematice²⁸⁾ a dějiny

28) Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Vliv a důsledky války v roce 1866 na život civilního obyvatelstva v královéhradecké pevnosti*, Královéhradecko 3, 2006, s. 135–142; TÍŽ, *Revoluční léta 1848–1849 v Hradci Králové*, Královéhradecko 5–6, 2009, s. 127–144; TÍŽ, *Status animarum. Důležitý archivní pramen k vývoji obyvatelstva pevnostního Hradce Králové v první polovině 19. století*, Královéhradecko 8, 2011, s. 65–174; TÍŽ, *Důsledky války 1866 pro další rozvoj města Hradce Králové v 60. a 70. letech 19. století*, in: Jiří Hutečka – Josef Šrámek a kol., *Milhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, Hradec Králové 2018, s. 220–231; Jiří SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost. Stavba a zásobování jako organizační problém velkého rozsahu*, Královéhradecko 3, 2006, s. 79–106; TÝŽ, *Hradec Králové – město a pevnost v letech 1850–1884. Památkové ztráty v letech 1850–1910*, Královéhradecko 7, 2010, s. 361–368; TÝŽ, *Pevnost královéhradecká*, Hradec Králové 2015; Jiří SLAVÍK – Radek BLÁHA, *Pevnost' Hradec Králové*, Historická revue 27, 2016, č. 2, s. 38–41; Jan JAKL, *Zánik královéhradecké pevnosti*, Královéhradecko 7, 2010, s. 119–128; Michael VIKTORÍK, *Hradby padají. Zrod moderní Olomouce v letech 1876–1919*, Královéhradecko 7, 2010, s. 419–429; TÝŽ, *Táborová pevnost Olomouc. Modernizace olomoucké pevnosti v 19. století*, České Budějovice 2011; TÝŽ, *Každodennost obyvatel Olomouce v 19. a na počátku 20. století*, in: Jiří Mitáček (ed.), *Moravská města na prahu moderní doby. Každodennost obyvatel moravských metropolí 19. a počátku 20. století*, Brno 2013, s. 16–30; TÝŽ, *Emanuel Zitta. Pohled na kariéru a dílo důstojníka inženýrského sboru v první polovině 19. století*, *Theatrum historiae* 18, 2016, s. 203–226; TÝŽ, *Jak se střeží pevnost. Pohled na každodennost pevnostního města v 1. polovině 19. století*, *Vlastivědný věstník moravský* 68, 2016, č. 1, s. 3–17; TÝŽ, *Olomoucký válečný rok 1866. Ke 150. výročí vypuknutí prusko-rakouské války*, *Vlastivědný věstník moravský* 68, 2016, č. 4, s. 301–312; TÝŽ, *Vojenské posádky na Moravě a v Rakouském Slezsku v 19. století*, *Kulturní dějiny* 9, 2018, č. 1, s. 36–53; TÝŽ, *Hinter den Wällen der Festungsstadt. Ein Beitrag zu Alltagsleben, Organisation und Einrichtung der Festungsstadt im 19. Jahrhundert (am Beispiel der Festung Olmütz)*, České Budějovice 2018; Jan FALTA, *Souvislosti proměny barokní pevnosti v moderní město: Hradec Králové*, *Východočeské listy historické* 2015, č. 33, s. 139–156; Jaroslav ŠŮLA, *Válečný rok 1866 v pevnostním městě Hradec Králové dle svědeckví dokumentů a vzpomínek obyvatel*, *Historica* 7, 2016, č. 2, s. 203–221; Josef ŠRÁMEK, *Život v královéhradecké pevnosti a jejím okolí ve vzpomínkách syna městského nadlesního: Dva střípky z dějin prusko-rakouské války roku 1866*, *Bellum 1866* 25, 2016, č. 1, s. 102–107; TÝŽ, *Beletrizující memoáry jako historický pramen? Vzpomínky spisovatele Ignáta Herrmanna na děství v královéhradecké pevnosti ve válečném roce 1866*, *Východočeský sborník historický* 36, 2019, s. 65–111; Pavel ZATLOUKAL, *Meditace o architektuře. Olomouc, Brno, Hradec Králové 1815–1915*, *Řevnice* 2016; Ivan FUKSA, *Pevnost Terezín proti pruské rozpínavosti (z dějin opevnění Terezína v 19. století)*, Praha 2016; Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Z předměstí na venkov. Nucené přesunutí*

bastionových pevností začínají ve větší míře přitahovat také zájem širší veřejnosti.²⁹⁾ Nezřídka tento zájem tenduje k opačnému extrému a místo ignorace či negativního náhledu na pevnostní léta se objevuje stýskání si na skutečnost, že vojenská pevnost zcela zmizela z očí i mysli obyvatel.³⁰⁾ Což opět není specifikem jen Hradce Králové, ale také Olomouce, jejíž vývoj jako pevnosti a města představuje zajímavou analogii ke královéhradeckým dějinám.³¹⁾ Jak trefně postihl Michael Viktořík, ve většině odborné i popularizační literatury je prakticky až dodnes tradován veskrze negativistický pohled na pevnostní města a proces defortifikace je vykreslován jako nevyhnutelný jev. Ze soudobého pohledu však s tímto míněním nelze podle Viktoříka souhlasit.³²⁾ Není proto bez zajímavosti ohlédnout se za tím, odkud vyrůstal odsudek pevnostních měst, jak na vojenskou pevnost nahlíželi současníci. Jak vnímali život v pevnosti a s pevností? Měli blíže k negativnímu hodnocení v dobách královéhradeckých starostů Františka Ulricha a Josefa V. B. Pilnáčka, anebo k dnešní (často) romantické nostalgii?

Shrňme nejprve pro kontext stručně historii pevnostní kapitoly Hradce Králové. Město bylo přestavěno v bastionovou pevnost mezi lety 1766–1789, čímž rakouský stát reagoval na prohry v řadě prusko-rakouských válek a ztrátu severního pohraničí, tedy Kladska a většiny Slezska,³³⁾ a to v sou-

královéhradeckého obyvatelstva v důsledku výstavby pevnosti ve druhé polovině 18. století, Historie – otázky – problémy 9, 2017, s. 250–263; Vojtěch KESSLER, Město v sevření bastionů, in: Michal Bada – Diana Duchoňová a kol., Pohromy, katastrofy a nešťastia v dejinách našich miest, Bratislava 2019, s. 451–471; Vojtěch KESSLER – Josef ŠRÁMEK, Město v klauzūře aneb Pevnostní kapitola v dějinách Hradce Králové v 19. století, in: Documenta Pragensia 38. Město a jeho hradby, Praha 2019, s. 635–655; Milena LENDEROVÁ, Vzdělanostní struktury, společenský a kulturní život v pevnostním městě: Příklad Hradce Králové na přelomu 18. a 19. století, Cornova 10, 2020, s. 27–42.

29) Ukázaly to např. výstavy s názvem Pevnost královéhradecká a Život v pevnosti, realizované v letech 2015–2017 v Muzeu východních Čech v Hradci Králové, a s nimi spjatý přednáškový cyklus (Jiří Slavík, Pevnostní stavitelství v Evropě a českých zemích; Jiří Slavík, Počátky královéhradecké pevnosti; Jiří Slavík, Královéhradecká pevnost a její okolí; Josef Šrámek, Protipruský val: Prusko-rakouské války 1740–1866; Pavla Koritenská, Život v pevnosti podle Ignáta Herrmanna; Pavla Koritenská, Školství v pevnostním městě).

30) Srov. např. J. SLAVÍK, *Hradec Králové – město a pevnost*, s. 366–367.

31) František ULRICH, *Osvobození Hradce Králové z pout hradebních*, Hradec Králové 1935; Richard FISCHER, *Olomoucká pevnost a její zrušení*, Olomouc 1935. Srov. P. ZATLOUKAL, *Meditace o architektuře*, passim.

32) M. VIKTOŘÍK, *Táborová pevnost Olomouc*, s. 173–174.

33) Srov. Pavel MERTLÍK, *Stavba pevnosti v Čechách po sedmileté válce*, in: Svorník 11. Opevnění, Praha 2013, s. 92–95; Jiří HOFMAN, *Koncepce obrany Čech po sedmileté válce*, *Historie a vojenství* 68, 2019, č. 3, s. 46–59.

ladu s dobovým vojenským paradigmatem.³⁴⁾ Výstavbě pevnosti padla za oběť stávající královéhradecká předměstí a samo město bylo zakonzervováno ve své dosavadní, de facto středověké podobě. Uvnitř města tak takřka po století probíhala minimální nová výstavba, stavební práce se soustředily hlavně na přestavby již existujících objektů a jejich zahušťování ve vnitroblocích.³⁵⁾ Tato situace samozřejmě limitovala jak hospodářský, tak populační rozvoj města. V pevnostním Hradci Králové fungovaly především oděvní, potravinářské či obchodní živnosti, kdy nikoliv nevýznamným odběratelem byla armáda, naopak průmyslové zázemí město postrádalo a nečetné provozy tohoto typu se až na vzácné výjimky (jako městský pivovar či dílna na hudební nástroje Václava Františka Červeného) soustředily na předměstích. Řada královéhradeckých obyvatel také nacházela příjmy v poskytování ubytování, především pro studenty královéhradeckých škol. Existence pevnosti a s ní spjatých bezpečnostních omezení v neposlední řadě limitovaly i dopravní obslužnost města. Na rozdíl od Josefova či Terezína ovšem Hradec Králové nenabyl výlučně vojenského rázu, město bylo nejen pevností, ale zároveň sídlem biskupství a sídlem státní správy i vyššího školství. K významné události došlo 20. července 1858, kdy byla královéhradecká pevnost formálně zrušena, a v září téhož roku bylo zahájeno jednání s představiteli města o odprodeji pevnostních nemovitostí. Zastupitelé však nabídku nevyužili z obav z finanční nákladnosti pro město i negativních ekonomických důsledků pro obyvatele. Dne 23. září 1860 proto byla královéhradecká pevnost znovu aktivována. Stejná otázka však přišla na přetřes po prusko-rakouské válce roku 1866. Nyní se však představitelé městské správy postavili k věci čelem, ačkoliv se záhy ukázalo, o jak obtížný úkol se jedná. Přes shodný zájem státu (především ministerstev války a financí) i města Hradce Králové se jednání vlekla řadu let. Problematickým bodem se stala v první řadě finanční otázka. Pevnostní akce tak byla zahájena v říjnu roku 1868, v letech 1875–1876 však proces defortifikace začal drhnout a znovu se rozběhl až po roce 1880. Pevnost Hradec Králové byla prohlášena za zrušenou 10. července 1884 a 4. října téhož roku přikročilo vedení města k symbolickému bourání pevnostních hradeb. Uspokojivé vypořádání se s pevnostním dědictvím však bylo

34) Srov. Christopher DUFFY, *Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách pevnostního válečnictví*, Brno 1998; Petr WOHLMUTH, *Bastionové pevnosti a vojenská revoluce*, Praha 2015.

35) Představu o charakteru města nabízí Zdeněk DOUBEK – Helena REZKOVÁ – Radek BLÁHA – Jiří NĚMEČEK, *Starý Hradec Králové. Dům od domu*, Hradec Králové 2009.

finančně i organizačně náročným procesem, který se táhl v zásadě až do doby před první světovou válkou.³⁶⁾

Pevnostní Hradec Králové ve vzpomínkách současníků

Jak tedy na královéhradeckou pevnost vzpomínali její obyvatelé či návštěvníci? Záslouhou módní vlny historismu a pěstování paměťové kultury³⁷⁾ se především z přelomu 19. a 20. století dochovala řada pamětí různých osobností, více či méně spjatých s Hradcem Králové, které přinášejí svědectví o jejich náhledu na královéhradeckou pevnost.³⁸⁾ Rodné město se promítlo do díla právníka, pedagoga a historika Václava Vladivoje Tomka (1818–1905).³⁹⁾ Jeho dvousvazkové memoáry, vydané nedlouho před Tomkovou smrtí, přinášejí řadu vzpomínek na Hradec Králové v jeho pevnostní éře. První vzpomínku, která nám dává představu o charakteru tehdejšího města, věnoval autor otcovskému domu. Ten Tomek popisuje jako dvouposchoďový, „uzký, jaksboro všechny domy v Hradci Králové, tak že v ka-

36) Základní historii pevnosti Hradec Králové naposledy shrnuli Vladimír KUPKA a kol., *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001, s. 186–194; J. SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*; J. JAKL, *Zánik královéhradecké pevnosti*, s. 119–128; R. BLÁHA – P. GRULICH – R. HORKÝ – J. KOŠEK – M. LANDSMANN – M. LENDEROVÁ – V. NĚMEČKOVÁ – J. PAVLÍK – R. POKORNÝ – P. POLEHLA – J. POSPÍŠILOVÁ – J. SLAVÍK – J. ŠŮLA – J. VOJTÍŠKOVÁ – L. ZIKMUND-LENDER, *Hradec Králové*, s. 313–427; V. KESSLER – J. ŠRÁMEK, *Město v klauzuře*, s. 635–655.

37) Srov. Jaroslav MAREK, *O historismu a dějepiscectví*, Praha 1992; Lenka ŘEZNÍKOVÁ, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004, zvláště s. 57–68; Vojtěch KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017, především s. 23–48.

38) Ke specifickým tohoto typu historického pramene a možnostem práce s ním srov. Milan HLAVAČKA, *Memoárová literatura*, in: Jana Čechurová – Jan Randák a kol., *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, Praha 2014, s. 312–329; Vlastimil VÁLEK, *K specifčnosti memoárové literatury*, Brno 1984, s. 11–100; Ivan JAKUBEC, *Paměti a vzpomínky jako prvořadý historický pramen?*, in: Milada Sekyrková (ed.), *Paměti a vzpomínky jako historický pramen*, Praha 2006, s. 71–78; Jaroslav ŠEDIVÝ, *Kouzlo i zálužnosti vzpomínek pro historikovu práci*, in: Tamtéž, s. 91–96; Marcin FILIPOWICZ – Alena ZACHOVÁ, *Roď v memoárech. Případ Hradec Králové*, Červený Kostelec 2009, s. 17–38; TÍŽ, *Paměť v literárně vědném bádání*, in: Radmila Svaříčková Slabáková – Irena Sobotková – Marcin Filipowicz – Alena Zachová – Jitka Kohoutová – Marek Petrů, *I rodina má svou paměť. Rodinná paměť v interdisciplinárním kontextu*, Praha 2018, s. 79–85.

39) Srov. Jaroslava POSPÍŠILOVÁ, *V. V. Tomek a jeho rodné město*, in: Miloš Řezník (ed.), *W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905)*. Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Pardubice 2006, s. 147–153.

ždém poschodí nacházel se jen jeden pokoj do předu a jeden do zadu.“⁴⁰⁾ Z dalších střípků hradecké každodennosti, které Václavu Vladivoji Tomkovi zůstaly zapsány v paměti, vysvítá právě vojenský ráz pevnostního města. Při ohlédnutí za začátky školní docházky tak dal Tomek k dobru historiku, jak dostal během vyučování ve třetí třídě za úkol přeložit do latiny větu „*Der Feldherr befahl den Soldaten die Brücke abzubrechen.*“ Na jiném místě pak vypráví o čase dětských her s papírovými figurkami vojáčků a vzpomíná, že i hry byly ovlivněny tím, co chlapani dennodenně pozorovali „*při pluku Palombini tehdež v Hradci ležícím,*⁴¹⁾ *navštěvující pilně všechny exercírky a parády.*“⁴²⁾ Václav Vladivoj Tomek zde zároveň přinesl svědectví o charakteru královéhradecké společnosti s určujícím vlivem armády, kléru i státního úřednictva. Dominantním jazykem Hradce Králové Tomkova dětství byla totiž němčina, alespoň ve veřejné sféře. A to přes působení národních buditelů v čele s Janem Hostivítem Pospíšilem, Josefem Liboslavem Zieglerem, Josefem Chmelou a Václavem Klimentem Klicperou.⁴³⁾ O obrocích a jejich idejích se Václav Vladivoj Tomek podle vlastních slov doslechl až během pobytu v Praze, ač samo slovo vlastenec znal, leč mezi obyvateli Hradce Králové té doby bývalo prý obvykle pronášeno s úsměškem a označovalo lidi, opět Tomkovými slovy, kteří rádi mluvili česky a vykali si. Právě tak si pisatel asocioval knihtiskaře Pospíšila.⁴⁴⁾

Třebaže většinu života prožil Václav Vladivoj Tomek v Praze, do rodného města se opakovaně vracel, třebaže o poznání méně než na oblíbené Policko.⁴⁵⁾ Na stránkách svých pamětí tak Tomek reflektoval, že 3. října 1858 přijela do Hradce Králové vojenská komise za účelem jednání o zrušení pevnosti jakožto zbytečné. I v tisku se tehdy prý objevilo, že královéhradecká

40) Václav Vladivoj TOMEK, *Paměti z mého života*, Svazek I, Praha 1904, s. 4.

41) Míněn je rakouský pěší pluk č. 36, který byl v letech 1827–1837 částečně detašován v Hradci Králové a okolí, následně pak v Praze. Neformální označení Palombini se vztahovalo k jeho čestnému majiteli, kterým byl v letech 1817–1850 Josef svobodný pán Palombini. Srov. *Geschichte des 36. Linien-Infanterie-Regiments*, Prag 1875, s. 702, 711–720, 803–804.

42) V. V. TOMEK, *Paměti z mého života*, I, s. 16, 23.

43) Srov. Ladislav HLADKÝ, *K vývoji národního obrození v severovýchodních Čechách*, in: Václav Petrbok (ed.), *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler*, Boskovice 1997, s. 8–24.

44) V. V. TOMEK, *Paměti z mého života*, I, s. 49.

45) Srov. Lydia BAŠTECKÁ, *Václav Vladivoj Tomek a jeho druhý domov Police nad Metují*, in: Miloš Rezník (ed.), *W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905)*. Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Pardubice 2006, s. 165–174.

pevnost bude brzy zrušena a že se její zdi brzy začnou bořit. Sám autor podle svých slov osobně hovořil 30. prosince téhož roku s blíže neurčeným důstojníkem dělostřelectva, který mluvil o tom, že se v dohledu budou dělat zkoušky boření hradeb. Jak ovšem Tomek dodal, brzy vše umlklo v důsledku vypuknutí války na Apeninském poloostrově.⁴⁶⁾ Později obsáhleji vylíčil svou návštěvu v Hradci Králové na počátku září 1871. Reflektoval mimo jiné stavbu nové vodárny, plynárny a pivovaru, poněkud však překvapí, že se tak stalo bez jakéhokoliv hodnotícího komentáře ve vztahu k poměrům ve městě, tak jak ho během pevnostní éry Tomek poznal.⁴⁷⁾ Na sklonku září 1884 byl v té době již proslulý rodák purkmistrem města Hradce Králové Karlem Collinem pozván na slavnost a banket, pořádané 4. října při příležitosti zrušení královéhradecké pevnosti a symbolického zahájení boření hradeb „*město svírajících*“. Václav Vladivoj Tomek následně na stránkách svých pamětí přiblížil průběh zmíněné slavnosti, zahájené mší celebrouvanou královéhradeckým biskupem Josefem Janem Evangelistou Haisem, i průvod na „*zbořeníště*“, jak uvedl, kde zazněla promluva biskupa Haise a Ladislava Jana Pospíšila. Nato autor konstatoval, že další průběh zamýšlené slavnosti zmařila nepřízeň počasí a k tématu se již nevrátil.⁴⁸⁾

I zde se tedy potvrzuje do jisté míry překvapivý nezáměr Václava Vladivoje Tomka, který vlastně osobně zažil bouřlivou proměnu Hradce Králové během 19. století, o proces defortifikace či vůbec o roli pevnosti v historii a životě města. Skutečnost, že si byl Tomek dějinného okamžiku samozřejmě vědom, ilustruje v jeho pamětech toliko noticka, že to byla právě slavnost ze 4. října 1884, která jej pohnula k sepsání stručné knížky místopisných pamětí Hradce Králové. Tu začal sepsovat hned po návratu do Prahy 11. října 1884 a dopsal ji 22. listopadu téhož roku.⁴⁹⁾ Až v tomto drobném díle zaznívá více z Tomkova vnímání pevnostní kapitoly v dějinách města Hradce Králové: „*Bořením pevnosti Hradecké, s kterým se stal na podzim minulého roku první žádoucí začátek, nastává městu tomuto*

46) Václav Vladivoj TOMEK, *Paměti z mého života*, Svazek II, Praha 1905, s. 433. Míňna je válka z roku 1859 na Apeninském poloostrově mezi Rakouskem na straně jedné a Francií a Sardinií-Piemontem na straně druhé. Srov. Luboš TARABA, *Krve po kolena. Solferino 1859 – zlom ve válkách o sjednocení Itálie*, Praha 2011.

47) V. V. TOMEK, *Paměti z mého života*, II, s. 217.

48) Tamtéž, s. 449.

49) Tamtéž, s. 450. Srov. Radek BLÁHA – Jiří SIGL, *W. W. Tomek, místopis a archeologie v Hradci Králové v 19. století*, in: Miloš Rezník (ed.), *W. W. Tomek, historie a politika (1818–1905)*. Sborník příspěvků královéhradecké konference k 100. výročí úmrtí W. W. Tomka, Pardubice 2006, s. 155–163.

*nová doba skvělého bohda vyvinutí, a tím nabývá zajímavosti také otázka po minulosti jeho, na předním místě totiž otázka, jak vyhlíželo město toto ve skvělejších svých dobách starších, pokud nebylo sevřeno hradbami pevnostními, nýbrž svobodně se šířilo v okolí jak orbě tak průmyslu obzvláště příznivém.*⁵⁰⁾ Dopad výsledku válek o rakouské dědictví a války sedmileté na město Tomek postihl slovy, že „*krom všech pohrom v ní utrpených měla následky škodlivé*“, neboť Hradec Králové byl pro svou polohu vybrán za místo ke zřízení pevnosti, která měla čelit dalším pruským vpádům, „*což dle tehdejšího způsobu věci jinak se státi nemohlo, nežli že musilo město zbaveno býti svých rozsáhlých podměstí.*“⁵¹⁾ V textu dále reflektoval zánik řady stavebních památek, ovšem nadále bez zjevného ostnu vůči pevnosti samé, která na jejich úkor vyrostla.

Obr. 2: Prostorová omezení v pevnostním předpolí demonstruje fotografie zachycující pohled z Bílé věže na Pražskou bránu a Pražský most směrem k dnešnímu Ulrichovu náměstí. 80. léta 19. století (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

50) Václav Vladivoj TOMEK, *Místopisné paměti města Hradce Králové*, Praha 1885, nepaginovaný úvod.

51) Tamtéž, s. 45.

Současníkem Václava Vladivoje Tomka byl učitel Kristian Stefan (1819–1892), který působil v Hradci Králové od roku 1851.⁵²⁾ Ten nám sice nezanechal své paměti, ale ve svých přehledných dějinách města Hradce Králové se na několika místech k pevnostní kapitole královéhradeckých dějin vyjádřil z pozice současníka. Nadto se na rozdíl od Tomka chopil pera v době, kdy vypořádání se s pevností nebylo zdaleka věcí hotovou. Výstavbu pevnosti uvedl slovy, že jakkoliv byly pohromy, které Hradec Králové od povstání proti Ferdinandovi I. v letech 1546–1547 téměř neustále stíhaly, velké, „nebyla přece žádná z těch ran tak těžká, jako proměnění rozsáhlého průmyslového města v krajině lidnaté a přírodou bohatě nadané – v těsnou, občanského ducha mořivou pevnost.⁵³⁾ [...] Pevností ale podřítat mu hlavní nerv, jímž by se byl vedle Prahy nade všechna česká města lidnatostí, obchodem a průmyslem, blahobytem, intelektuální pokročilostí a politickou váhou ne-li dříve, tedy záhy po válkách s Napoleonem I. povzněl; padl za oběť nešťastných válek, zvláště třicetiletí a sedmileté, padl za oběť své strategické situace. Však doufejme, že se ještě vzkřísí!“⁵⁴⁾ Druhou polovinu roku 1858, kdy se poprvé objevila možnost zrušení pevnostního statutu Hradce Králové, Kristian Stefan opsal slovy:

52) Srov. Zdeňka KULHAVÁ – Libor STEFAN – Oto STEFAN, *Kristian Stefan. Život a doba zapomenutého vlastence*, Pelhřimov 2019, s. 36–109.

53) Zde samozřejmě nelze brát Stefanovu formulaci zcela doslovně, neboť se v ní odráží soudobá aktualizovaná nostalgie. Jistě nelze mluvit o tom, že by byl Hradec Králové v období středověku a raného novověku průmyslovým centrem, což je kategorie, která ještě neexistovala, na druhou stranu, význam města v rovině obchodním během 18. století nepochybně poklesl. Byť i zde je třeba vzít v potaz již vliv nezdařeného povstání z roku 1547 a následně třicetileté války na ekonomiku a význam měst. Stejně tak je neoddiskutovatelný vzestup na přelomu 19. a 20. století, měřený jak rozvojem finančnictví, tak usídlením Obchodní a živnostenské komory právě v Hradci Králové. Srov. Jaromír MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, Díl I.1. Od nejstarších dob do r. 1526, Hradec Králové 1996; TÝŽ, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, Díl I.2. Léta 1526–1620, Hradec Králové 1997; TÝŽ, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, Díl II.1. Léta 1620–1740, Hradec Králové 1994; TÝŽ, *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*, Díl II.2. Léta 1740–1850, Hradec Králové 1995; R. BLÁHA – P. GRULICH – R. HORKÝ – J. KOŠEK – M. LANDSMANN – M. LENDEROVÁ – V. NĚMEČKOVÁ – J. PAVLÍK – R. POKORNÝ – P. POLEHLA – J. POSPÍŠILOVÁ – J. SLAVÍK – J. ŠŮLA – J. VOJTÍŠKOVÁ – L. ZIKMUND-LENDER, *Hradec Králové*, passim; Petr GRULICH, *Obchodní a živnostenská komora Hradec Králové 1910–1949. Protektor hospodářských a nacionálně politických zájmů českých podnikatelů na severovýchodě Čech*, Praha 2005.

54) Kristian STEFAN, *Hradec nad Labem*, Praha 1872, s. 32.

„Nejšťastnější to chvíle za celé novější doby pro úplné uvolnění, pro rozvoj, pro zmohutnění a nové, trvalé proslavení královského Hradce! Bohužel nechopili se jí mužové, již k tomu byli povoláni, by sňali s města těsné opasy [sic!], by učinili je opět rozsáhlým, by proměnili je na březích dvou hojných řek v středisko průmyslu, obchodu a blahobytu. Egoismus jedněch, zakrsalé kramářství druhých, úzkoprsé náhledy a nerozum jiných vyrvaly jim palmu nejskvělejší památky z rukou...“⁵⁵⁾

Zajímavé však je, že i přes tak negativní hodnocení charakterizoval Kristian Stefan Hradec Králové přelomu 60. a 70. let 19. století, tedy v době, kdy ještě nebyly zbořeny ani vnitřní městské brány, jako *„úhledné přívětivé město, majíc bez mála 6000 obyvatelů ve 231 domích, je na dvou náměstích s jedním malým pláckem a v sedmi nedlouhých, avšak dosti širokých ulicích těsně vedle sebe stojící...“⁵⁶⁾* A ani soužití vojenského a civilního živlu neviděl Stefan výhradně v černých barvách, postihl je totiž slovy: *„Vojenský mrav, vojenský život důstojnictva do r. 1848 nestavěl se mimo mrav a život měšťanský, ano spíše přispůsobil se mu, ožívuje tím styk společenský. [...] Mimo to duchu vojenskému nedaly vrchu dostoupiti v životě měšťanském duch kněžský a duch úřednický...“⁵⁷⁾*

Naopak barvitější obraz života v Hradci Králové v době předbřeznové se dochoval v pamětech právníka, dramatika a spisovatele Josefa Štolby (1846–1930), které tento královéhradecký rodák sepsal a publikoval podobně jako Václav Vladivoj Tomek na začátku 20. století, kdy již byla pevnost Hradec Králové minulostí. Štolbovy vzpomínky na tehdejší město nebyly příliš přívětivé: *„Hradec Králové byl ve čtyřicátých letech předešlého století ještě hrůzoplnou pevností. Kolem dokola samé pevnůstky, bašty, kasematy a kasárna, zevnitř i vnější brány jako tunely, a domy obyvatelstva civilního tak stísněné v uličkách úzkých a klikatých, že bylo na podiv, jak možno tolik lidí do nich stěsnati.“⁵⁸⁾* Město, jak Josef Štolba zdůrazňuje, žilo tehdy pod kuratelou armády. Pro autora dědečka, kováře, který měl na starosti veškeré pevnostní práce, byl velitel pevnosti druhým pánembohem, vojenské posádka pak představovala vedle biskupské konzistoře nejvýznamnější částí královéhradecké society.⁵⁹⁾ Na jiném místě pak pisatel

55) Tamtéž, s. 37.

56) Tamtéž, s. 59–60.

57) Tamtéž, s. 35. Srov. J. PAVLÍK – R. POKORNÝ, *Revoluční léta 1848–1849*, s. 127–144.

58) Josef ŠTOLBA, *Z mých pamětí. Vzpomínky ze života, z divadla a z literárních styků*, Svazek I, Praha 1906, s. 4.

59) Tamtéž, s. 3.

vzpomínal, že „komandující jenerál byl nejmocnějším pánem ve městě, proti jehož slovu nebylo odvolání, a s ním pan biskup a pan krajský tvořili trojici, před níž skláněly se hluboce čapky a klobouky občanů. A vojsko, velební pánové a státní úřednictvo kráčeli všude v prvních řadách, a daleko za nimi krčila se ta „misera contribuens plebs“, která byla šťastna, když zachytila i jen úsměv z nedostížných oněch řad.“⁶⁰⁾

Srdcem Hradce Králové poloviny 19. století byla stále stará středověké náměstí, tehdy stejně jako dnes nazývaná Velké a Malé. Zde se v podloubích konaly trhy, v přilehlých domech se nacházely podle Štolby „temné, klenuté krámy“ a také kolem sloupů podloubí vyrůstal o trzích „bezpočet krámků a výkladů s uzavřenými dřevěnými stolicemi, kdež počestné měšťanky hradecké vykládaly nejen všechno možné zboží, ale i své rozumy, obratnými svými jazyky promilajíce veškeré události hradeckého mikrokosmu.“⁶¹⁾ Josef Štolba vzpomínal i na dopravní spojení, které v dobách jeho mládí fungovalo prostřednictvím dostavníků a formanů,⁶²⁾ přičemž dostavníky hodnotil jako drahé, stálo „tudíž udržování spojení toho hlavně na formanech.“⁶³⁾ Takový forman dojížděl z Hradce každé dva týdny do Prahy se dvěma či třemi povozy a zajišťoval výměnu zboží. Přitom posloužil také jako zprostředkovatel balíčků pro mládence studující v Praze. Cesta mezi Hradcem Králové a Prahou trvala tehdy podle Štolbových vzpomínek tři dny.⁶⁴⁾

V dozrívající biedermeierské éře se i v Hradci Králové pořádaly v měšťanských domácnostech společenské sedánky u kávy a navštěvovalo se divadlo, které mělo v Hradci Králové v amatérské rovině zázemí od sklonku 18. století (s kořeny ovšem již ve století předchozím, kdy bylo spjato s místní jezuitskou kulturou).⁶⁵⁾ Josef Štolba se ovšem stýskal, že zde hrály „německé

60) Tamtéž, s. 4–5.

61) Tamtéž, s. 5.

62) Srov. Milan HLAVAČKA, *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*, Praha 1990, s. 27–34; TÝŽ, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na střeoevropských cestách*, Praha 1996; Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2011, s. 371–380.

63) J. ŠTOLBA, *Z mých pamětí*, I, s. 5.

64) Tamtéž, s. 5.

65) Srov. M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 303–317; Jaroslava POSPÍŠILOVÁ, *Nejstarší divadelní historie*, in: Alexandr Gregar a kol., *Divadlo v Hradci Králové (Od nejstarších dob po současné Klicperovo divadlo)*, Hradec Králové 2016, s. 9–16; M. LENDEROVÁ, *Vzdělanostní struktury*, s. 27–42. K charakteristickému životnímu stylu v širších souvislostech také *Divadlo v české kultuře 19. století*, Praha 1985; Helena LORENZOVÁ – Taťána PETRASOVÁ (edd.), *Salony v české kultuře 19. století*, Praha 1999.

cestující společnosti herecké, kdežto česká obmezena byla jen na ochotnická představení, dramatikem Klicperou v život uvedená“,⁶⁶⁾ ostatně i v oblasti divadla se angažovala také vojenská posádka. Zároveň důstojníci tvořili vedle místní honorace hlavní část obecnstva. Třebaže česká činohra nabývala na významu, německé soubory byly více nahrazovány těmi českými až koncem 70. let 19. století.⁶⁷⁾ Stejně jako kulturní scéna vypadala v době Štolbova dětství i královéhradecká společnost. Ač většinou česká, česky mluvily místní vyšší kruhy především v soukromí (podle Štolby „*češtinou valně porušenou*“) a naopak při společenských setkáních se hovořovalo německy (ovšem i znalost němčiny Štolba s odstupem karikoval).⁶⁸⁾

Jedním ze studentů, kteří přišli do Hradce Králové za vzděláním, byl i pozdější učitel, historik a spisovatel Alois Jirásek (1851–1930). Ten pobýval v pevnostním Hradci Králové v letech 1867–1871 a čas a místo gymnaziálních studií zachytil i ve svých pamětech.⁶⁹⁾ „*O starožitném tom městě slychal jsem často již za dětství, jako o sídle hlavních úřadů a biskupově, jako o pevnosti, plné vojska, kam chodila všechna odvolání, kamž odváděli od nás mladý lid, kdež byly vysoký soud a těžká vězení*“, vzpomínal Jirásek na Hradec Králové 2. poloviny 60. let 19. století.⁷⁰⁾ Jinak si ovšem Alois Jirásek Hradec Králové oné doby spojoval hlavně s kulturním ovzduším, a to díky nakladatelským aktivitám již zmíněného Jana Hostivíta Pospíšila,⁷¹⁾ byť v době Jiráskova pobytu v Hradci Králové již tiskárnu a nakladatelství

66) J. ŠTOLBA, *Z mých pamětí*, I, s. 7.

67) M. LENDEROVÁ, *Vzdělanostní struktury*, s. 41; J. POSPÍŠILOVÁ, *Nejstarší divadelní historie*, s. 9, 12.

68) J. ŠTOLBA, *Z mých pamětí*, I, s. 7–8. Srov. Miroslav HROCH, *Na prahu národní existence. Touha a skutečnost*, Praha 1999, s. 54–81, 132–235; Jiří ŠTAIF, *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830–1851*, Praha 2005, s. 88–98, 112–143; Jiří KOŘALKA, *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914*, Praha 2006, s. 16–66.

69) Srov. Ladislav HLADKÝ, *První díl Z mých pamětí Aloise Jiráska jako historický pramen*, in: Aleš FETTERS (ed.), *Alois Jirásek dnes. Sborník přednášek z literárně vědního semináře konaného 24.–26. května 1996 v Hronově*, Hronov 2000, s. 48–54.

70) Alois JIRÁSEK, *Z mých pamětí. Poslední kapitoly k nové kronice „U Nás“*, Díl I, Praha 1932, s. 300.

71) Tamtéž, s. 300. Srov. Pravoslav KNEIDL, *Jan Hostivít Pospíšil, tiskař a nakladatel východních Čech*, in: Václav PETRBOK (ed.), *Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler*, Boskovice 1997, s. 25–32; Iva NÝVLTOVÁ, *Královéhradecká tiskárna Jana Hostivíta Pospíšila*, in: Štěpánka NEHALOVÁ – Jan DOLÁK (edd.), *Tiskárny a tisky 19. století. Sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny*, Jindřichův Hradec 1998, s. 124–126

vedl Hostivitův syn Ladislav Pospíšil, otec v úvodu zmíněného náměstka purkmistra a „bojítele pevnosti“ Ladislava Jana. Na stránkách svých pamětí pak hronovský rodák zachytil, jaké pocity v něm vyvolalo, když poprvé Hradec Králové spatřil: „*Všecko mne s počátku připomínalo na Josefov: cihlové, zardělé hradby s drnovými kryty, příkopy, brána, kasematy, kasárny, vojáci v bráně a kolem různě chodící.*“⁷²⁾ Ještě po letech však spisovatel vzpomínal více na to, jaký dojem na něj coby chlapce učinila městská tzv. Slezská brána, kterou vjeli s otcem do města, a následně pak starý gotický chrám sv. Ducha.⁷³⁾ I atmosféru pevnostního města ovšem na stránkách své knihy zachytil, když přiblížil, jak z rozrušení nemohl usnout, když „*zalehlo nám do ticha a temna táhlé zatroubení. A znělo dál, vážně a mně té chvíle tak smutně, večerní signál vojákům, kterýž jsem tenkrát slyšel po prvé. Zapomněl jsem na všecko a jen jsem naslouchal tlumeným, melancholickým zvukům, sám měkce rozteskněn.*“⁷⁴⁾ A jak lakonicky konstatoval dále, vojenským signálům naslouchal i v budoucnu, „*nikdy lhostejně.*“⁷⁵⁾ Ani Alois Jirásek neoponechal ve vztahu k Hradci Králové pevnostní éry stranou armádu. „*Vojška jsem si horlivě všímal od chvíle, jak jsem vkročil do Hradce. Posádka bývala tu tenkrátě četná a rozmanitá: dělostřelectvo, jízda, pěchota, která se ob čas střídala*“, konstatoval.⁷⁶⁾

Na rozdíl od Štolbových pamětí se na stránkách Jiráskových memoárů neobjevuje svědectví o jakémkoliv napětí mezi civilním obyvatelstvem pevnosti a vojskem. Alois Jirásek naopak vzpomínal na to, jak chodíval sledovat vojenská cvičení (zajímala jej především kavalérie), nebo jak navštěvoval v kasárnách svého bratra, který tehdy sloužil v řadách místního pěšího pluku č. 18.⁷⁷⁾ Vojáci údajně studenta mezi sebou rádi přijali a podělili i o talíř guláše i doušek piva (avšak za úplatu).⁷⁸⁾ Samotný Hradec Králové 60. a 70. let 19. století se v Jiráskově paměti uchoval jako město, které bylo na rozdíl od časů Štolbových „*národně zplna probudilým; ne však ještě dlouho*“, (to s odkazem na důstojnický sbor pevnostní posádky a úřednictvo coby pilíře rakušanství).⁷⁹⁾ Až na sklonku 50. let prý v Hradci Králové nabýval

72) A. JIRÁSEK, *Z mých pamětí*, I, s. 302.

73) Tamtéž, s. 302–303.

74) Tamtéž, s. 303–304.

75) Tamtéž, s. 304.

76) Tamtéž, s. 372.

77) Základní obrysy historie útvaru přehledně pojednal Petr HAVEL, *Z dějin královéhradeckého pěšího pluku č. 18*, Hradec Králové 1994, k 19. století zvláště s. 11–16.

78) A. JIRÁSEK, *Z mých pamětí*, I, s. 372.

79) Srov. M. FILIPOWICZ – A. ZACHOVÁ, *Rod v memoárech*, s. 41–48, 57–60; dále v kontextu Jiří KOŘALKA, *České rakušanství v 19. století*, in: Ra-

český živel na síle,⁸⁰⁾ přibývalo českých firem a obyvatelé přestávali chodit na německá divadelní představení. V době Jiráskova příchodu do Hradce však už město patřilo k národně nejuvědomělejším, a to v době tuhé vládní perzekuce, konstatoval autor.⁸¹⁾

Vzpomínky na královéhradeckou pevnost a život v jejích zdech tvoří nemalou část díla spisovatele Ignáta Herrmanna (1854–1935). Toho, jakkoliv se narodil nedaleko Chotěboře u dnešního Havlíčkova Brodu a svůj dospělý život prožil v Praze, pojil k Hradci Králové pevný citový vztah. Byl totiž vnukem zmíněného královéhradeckého tiskaře a nakladatele Jana Hostivíta Pospíšila. Hradec Králové tak zůstal Herrmannovi vždy blízkým, jak ukazují jeho vlastní slova.⁸²⁾ O Hradci Králové tak psal jako o „*hez-koučkém milovaném otcovském městě*“,⁸³⁾ které ale zároveň vykreslil jako „*stísněné a sražené na kopečku, bylo hustě obydleno. Byly ve všech prostorách obsaženy, ba přeplněny staré ty domy a domky, postrádající všech podmínek zdravotních, s tmavými průjezdy a vchody, s tmavšími ještě schody a chodbičkami, beze vzduchu*...“, s nedokonalou kanalizací.⁸⁴⁾

decký a jeho doba – Radetzky und seine Zeit. Svazek I, Praha 1992, s. 40–54; Zdeněk KÁRNÍK, *Konzervativní sociální zdroje supraetnického rakušanství a předlitavského supranacionalismu*, in: Zdeněk Kárník (ed.), *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 2. Z dob rakouských a předlitavských 1848–1918*, Praha 1998, s. 49–85; Marie MACKOVÁ, *Úřednictvo habsburské monarchie a nacionalizace společnosti*, in: Kristina Kaiserová – Jiří Rak (edd.), *Nacionalizace společnosti v Čechách 1848–1914, Ústí nad Labem 2008*, s. 137–175; Ivan ŠEDIVÝ, *C. k. / C. a k. vojáci mezi češtvím a rakušanstvím*, in: Rudolf Kučera a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století. Hledání a proměny*, Praha 2012, s. 111–131.

80) Srov. Jiří PAVLÍK, *Národnostní vyhraňování v rámci královéhradeckých spolků od 40. let do poloviny 60. let 19. století*, *Královéhradecko* 10, 2019, s. 261–274. V kontextu J. KOŘALKA, *Češi v habsburské říši*, s. 90–96.

81) A. JIRÁSEK, *Z mých pamětí*, I, s. 346–347.

82) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, b. s.; TÝŽ, *Blednoucí obrázky*, II, s. 9–11. Srov. Pavla KORITENSKÁ, *Spisovatel Ignát Herrmann a jeho práce věnované městu Hradec Králové*, *Královéhradecko* 8, 2011, s. 11–21. Herrmannovy Blednoucí obrázky stojí (podobně jako V pevnosti) na rozhraní beletrie a memoárů. Srov. v obecném kontextu inspirativně Vlastimil VÁLEK, *Memoáry a historická beletrie. Příspěvek k poetice memoárů*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada D 36–37, 1989–1990, s. 27–36; TÝŽ, *Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou (způsob zobrazení reality v memoárech)*, in: Kateřina Handlová (ed.), *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti – způsob zobrazení skutečností*, Praha 2001, s. 75–81.

83) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 197–198.

84) Tamtéž, s. 261–262.

Počátek výstavby pevnosti po polovině 18. století pak autor zhodnotil slovy, že tehdy „*Hradec propadl neveselému osudu, že byl měněn z rozkvétajícího města ve vojenskou pevnost.*“⁸⁵⁾

Stran každodenního života v pevnostním a posádkovém městě zůstala spisovateli v mysli jako hlavní asociace vojenská posádka. „*My chlupci v pevnosti vyrostlí byli jsme od nejprvnějšího samostatného pozorování a pojímání života uvyklí na zjevy vojenské*“, vzpomínal Ignát Herrmann. „*Od nejtělejšího dětství jsme vídali tahy setnin a praporů vojska všech barev, přes náměstí hrčivaly baterie dělostřelecké, ozýval se dusot jízdy. Na vojenských cvičištích jsme přihlížovali k execírce vojáků, znali jsme všechny povely, večer nás uspávalo dunění bubnů [...] v jiné dny touž hodinou zase v nás probouzela strašidelnou bázeň večerka trubačů. Byla jich také řada a zvláště za sychravých večerů podzimních znělo táhlé jejich vytrubování městem téměř příšerně.*“⁸⁶⁾ Není tedy překvapivé, že každodenní styk s armádou měl na hochy z pevnosti vliv. Podle Herrmannových vzpomínek pro ně nebylo půvabnější hračky než figurky vojáků. Jeho vlastním dětským snem pak byl houpačí kůň, na němž by jel v čele svých vojáků, jichž měl „*plnou škatulí*“ jako skutečný generál.⁸⁷⁾ A touha po nápodobě vojáků neslábla ani poté, co hoši povyrostli, ba naopak. „*Skoro všichni jsme byli takovými drobnými vojáky*“, vzpomínal autor. „*Tuto v nás pud nápodobovací působil nejmocněji. Jedva jsme tak povyrostli, že jsme se směli odvážit na dvorek, před dům, někam do sousední ulice nebo konečně pod město na vojenské cvičiště, již jsme si ze šindelů a rákosu pořizovali kuše, ze silných loučí šavle, kupili jsme se v oddíly, setniny a „patalióny“⁸⁸⁾ – a v těch dobách z našich úst ozývaly se po prvé zvuky druhého zemského jazyka: vojenské povely.*“⁸⁹⁾

Jindy si spisovatel posteskl, jakého úpadku jeho osobnost během času došla, když coby někdejší pevnostní dítě vyšel takřikajíc ze cviku a ztratil dovednost identifikovat části vojenské výstroji či plukovní distinkce. Ignát Herrmann podle vlastních slov pociťoval s hanbou absenci znalostí, kterými bezchybně oplýval v dobách svého dětství, kdy díky každodennímu bezprostřednímu kontaktu s vojáky hoši bezchybně znali německé povely

85) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 196.

86) Ignát HERRMANN, *V pevnosti. Vzpomínky z roku 1866*, Praha 1936, s. 8–9.

87) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 229, 234.

88) Tj. batalióny, tedy prapory coby vojenská organizační jednotka.

89) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 9.

i postupy manipulace se zbraní, všechny šarže i druhy vojska.⁹⁰⁾ „Bylo přirozeno, že my kluci jsme byli tak proniknuti vojenstvím“, konstatoval autor. „Vždyť vyrůstali jsme v pevnosti, život vojenský tu byl v popředí a všechno opanovával.“⁹¹⁾ Každý z chlapců tak viděl svou budoucnost ve vojenské službě, a prý až tragický rok 1866 tuto vášň zchladil, když spatřili odvrácenou, krvavou, tvář vysněného povolání.⁹²⁾ Vliv armády se však neomezoval jen na omladinu, ale podepisoval se podle Herrmannových slov na celé společnosti. Se smyslem a zájmem o vojenské záležitosti se v Hradci Králové pevností éry vyrůstalo, dospívalo i umíralo. Což, jak Herrmann podotkl, mělo za následek jistou „obmezenost“ části populace.⁹³⁾ Armádu si obyvatelé Hradce Králové spojovali především s místním c. k. pěším plukem č. 18, na který Herrmann vzpomínal jako na „*náš domácí pluk, k němuž se od nás odvádělo*“.⁹⁴⁾ Pisatel tak např. obsáhle přiblížil lidský příběh poddůstojníka a posléze důstojníka tohoto regimentu „*Karlička Richtrů*“ jakožto jedné ze známých a populárních hradeckých figurek⁹⁵⁾ a také zachytil srdečný vztah, jaký Hradečané ke svým „*Konštantýnům*“⁹⁶⁾ chovali. Samo „famiální“ pojmenování bylo podle Herrmannova svědectví veskrze místním specifikem: „*To jméno se nikterak podle mluvnických pravidel neskloňovalo. Bylo odváděno ke Konštantýn, sloužilo se u Konštantýn, dívali jsme se s pýchou na Konštantýn, poněvadž v Konštantýn bylo mnoho našich bodrých hochů.*“⁹⁷⁾ Popis egalizačních barev královéhradeckého regimentu pak znovu dosvědčuje platnost Herrmannových slov o tom, jak královéhradecká omladina byla v sebemenších armádních specifikách jako doma: „*Ten pluk měl tmavorudé výložky. Vlastně již ta červená barva hrála do fialova, ale vojenský schematismus ji nazýval „dunkelroth“, a tak tedy tmavočervená.*“⁹⁸⁾ Stejně tak obsáhla pevnostní mládež i barvy výložek

90) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 194–197; TÝŽ, *Blednoucí obrázky*, II, s. 204, 215.

91) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 197.

92) Tamtéž, s. 197.

93) Tamtéž, s. 197–198.

94) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 215.

95) Tamtéž, s. 202–213.

96) Označení „Konštantýn“ odkazuje k tradiční a tehdy již pouze čestné funkci tzv. majitele pluku, kterým byl v případě královéhradeckého pěšího pluku č. 18 v letech 1848–1892 ruský velkokníže Konstantin Nikolajevič Romanov, mladší syn cara Mikuláše I. a bratr cara Alexandra II. Srov. Gustav AMON VON TREUENFEST, *Geschichte des k. k. Infanterie-Regiments Nr. 18, Konstantin Grossfürst von Russland, von 1682 bis 1882*, Wien 1882, s. 520.

97) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 204.

98) Tamtéž, s. 203, 215.

dalších jednotek, které Hradcem Králové prošly: „*My jsme nesbírali ani známky, ani pohlednice, ani dutinky cigaretové, my měli jenom sbírky vojenských barev, a ty jen v hlavách.*“⁹⁹⁾

Mohlo by se zdát, že Ignát Herrmann zachytil vstřícnější obraz každodennosti pevnostního města (s důrazem na polovinu 60. let 19. století), než jak je tomu u výše uvedeného Josefa Štolby. Leč i on si byl vlivu, ba výsadního postavení pevnostní posádky dobře vědom, např. když vzpomínal na přípravu pevnosti k obležení, kdy každý z obyvatel, kteří chtěli v Hradci zůstat, musel splnit velmi přísné podmínky, týkající se jak zásob, tak zázemí. I tyto pohnuté okamžiky dospělý spisovatel takřka odbyl lakonickými slovy: „*Obyvatel pevnosti skoro již s mlékem mateřským do sebe ssál vědomí, že první veličinou v pevnosti je voják. Prostý civilista se musil vedle něho chovat velmi skromně a umírněně, aby na sebe nepodráždil jeho hněv.*“¹⁰⁰⁾ A popsaná situace se netýkala jen vypjatých okamžiků válečného stavu. I za všedních, mírových časů se v pevnostním městě musel mít prostý občan velice na pozoru, aby o vojáka, natož o důstojníka ani nezařadil. A pokud už se tak stalo, bylo záhodno, aby provinilec ve vlastním zájmu zmizel a nepřicházel vojákům na oči, aby se vyhnul jejich pomstě. Oblíbená procházka Hradečanů okolo pevnostních šancí (opevnění) či alejí pak mohla dotyčnému přijít velmi draho, když jej při setmění zastihli nepřipraveného vojáci s pruty či dokonce obušky, toužící po odplatě za příkoří na vojenské cti.¹⁰¹⁾ Někdy takový náhodný střet mohl mít i vážné následky na zdraví a takřka i na životě. Přičemž dovolat se spravedlnosti u pevnostního velitelství bylo údajně velmi těžké, skoro nemožné.¹⁰²⁾ „*Tato vojákácká zvuile nikterak nepřispívala k dobré shodě občanstva s vojáky, na žádný způsob však nezvyšovala úctu a lásku k armádě*“, shrnul poměry lakonicky Ignát Herrmann.¹⁰³⁾

Z obtížnosti dovolání se spravedlnosti „*tak vznikala nenávist k vojsku, a že nepropukala zjevně a také nějakými násilnostmi, vyplývalo z okolnosti, že si občané byli vědomi nesmírné privilegovanosti uniformy, že byli bezbranni, kdežto voják z příčiny nejmalichernější tasil ihned bodák nebo šavli.*“¹⁰⁴⁾ Právě proto se pak stávalo, že i civilní obyvatelstvo vzalo právo do vlastních rukou a vojáci se se zlou potázali v duchu přísloví o hrubé záplatě na

99) Tamtéž, s. 215.

100) I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 26–27.

101) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 164–167, 168–173.

102) Tamtéž, s. 167–168; TÝŽ, *Blednoucí obrázky*, II, s. 26–47.

103) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 167.

104) Tamtéž, s. 168.

hrubém pytli.¹⁰⁵⁾ Ve věci soužití vojenského a civilního živlu v pevnosti tak Ignát Herrmann lehce polemizoval s Kristianem Stefanem, na jehož knihu o Hradci Králové odkazoval.¹⁰⁶⁾ Zlomem byla podle Herrmannova svědectví prusko-rakouská válka z roku 1866, která přispěla k tomu, že vojsko nepostupovalo proti „klidnému občanstvu tak výbojně a surově“, naopak po porážce u Hradce Králové se prý chovali příslušníci armády mnohem skromněji.¹⁰⁷⁾ Tyto vzpomínky sám Herrmann označil za „nepatrné historky, paběrky, ale jasně nasvědčující, zač býval pokládán klidný, pokojný občan, sic nemající zbraně po boku, ale věrně platící vše, co na něm stát vymáhal.“¹⁰⁸⁾

Ke starému Hradci Králové se pak Ignát Herrmann vrátil znovu na sklonku 20. let 20. století v přednášce, která následně vyšla jako soukromý tisk. I tehdy, již v časech „salonu republiky“, se spisovatel ohlížel za zmiřelým pevnostním městem víc než smířlivě: „*Město malé, ale přece velice významné. Byloť městem krajským a tedy sídlem krajských úřadů s mnoha úředníky. Bylo městem biskupským s mnoha kněžími. Městem stále posádky s množstvím vojska a mnoha důstojníky, kteří taky zabrali značnou část občanských příbytků. Městem škol s mnoha profesory.*“¹⁰⁹⁾ Ignát Herrmann zde položil důraz především na Hradec Králové jakožto centrum vzdělání,¹¹⁰⁾ což doprovodil slovy údivu, jak bylo vůbec pevnostní město schopno pojmout takové množství studentstva, když bylo ze všech stran okleštěno a rozvíjející se předměstí byla zrušena.¹¹¹⁾ Dále pak (nepřekvapivě coby Pospíšilův vnuk) poukázal na význam královéhradeckých tiskáren a knihkupectví, vzpomněl

105) Tamtéž, s. 169–170; TÝŽ, *Blednoucí obrázky*, II, s. 23–25.

106) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 25.

107) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, I, s. 173.

108) Tamtéž, s. 162.

109) Ignát HERRMANN, *Něco ze vzpomínek hradeckých*, Hradec Králové 1929, s. 9–10.

110) Ke školské tradici Hradce Králové srov. *300 let královéhradeckého gymnasia, 600 let latinských škol v Hradci Králové. Památník Rašínova státního čl. gymnasia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*. Edd. Josef Šimon – Ludvík Kaláb, Hradec Králové 1936; M. LENDEROVÁ, *Vzdělanostní struktury*, s. 33–38; *Příspěvky k dějinám královéhradeckého školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení biskupského gymnázia v Hradci Králové*. Edd. Jiří Němeček – Jaroslav Šůla, Hradec Králové 2003.

111) Srov. Radek BLÁHA – Jiří SIGL, *Stavební činnost 18. až 20. století v Hradci Králové a její vliv na poznání vývoje města a jeho zázemí*, *Archaeologia Historica* 30, 2005, s. 98–100; J. VOJTIŠKOVÁ, *Z předměstí na venkov*, s. 250–263.

místní živnosti a obchody, zároveň však připomněl, že Hradec Králové pevnostní éry postrádal průmyslové zázemí. Přesto literát konstatoval, že „*všim tím stal se Hradec metropolí severovýchodních Čech [...], slyšchal jsem již za útlého dětství svého říkati, že je Hradec malá Praha.*“¹¹²⁾

I v roce 1928 hleděl Ignát Herrmann na královéhradeckou pevnost optikou svého raného mládí, takže vzpomínal velmi kladně i na pevnostní hradby, které – pokud byly zpřístupněny – skýtaly svým návštěvníkům řadu tichých zákoutí, vhodných podle Herrmannových slov k opakování školního učiva. A nejen k tomu. Pevnostní šance či místa pod hradbami se nezřídka měnily i v místa „bitev“ mezi studenty královéhradeckého gymnázia a reálky. Pro studentské hry se skvěle hodilo prostranství pod městem, kde se nacházela vojenská pekárna, a v zimě se zase zamrzlé kotliny pod hradbami měnily v hojně navštěvovaná kluziště.¹¹³⁾ Ve výsledku si byl Ignát Herrmann vědom proměny Hradce Králové během 19. století, leč ohlížel se za tímto procesem s pochopením k oběma tvářím města: „... *když svými zraky zlíbám Tvůj starý obraz [míněn je starý Hradec Králové, omezený na návrší], který se mi navždy vryl v mysl, tu teprv se vydám v ulice a náměstí, nového města Tvého, vzniklého a vyrůstajícího pod Tebou a kolem Tebe, všemi směry na místě hradeb, které Tě dlouho svíraly a dusily, na bývalých kesslích čili kotlinách, které sloužily účelům vojenským, a radostně vidím, kterak rozrůstáš a vzkvétáš jako švihnutím kouzelného proutku.*“¹¹⁴⁾

Za studiem do Hradce Králové přibyl roku 1874 také budoucí novinář a spisovatel Václav Řezníček (1861–1924), původem ze Skaličky (neboli Malé Skalice, dnes součást města Česká Skalice). I on ve svých pamětech na počátku 20. století konstatoval, že „*Hradec Králové svými pevnostními hradbami a pak svou zasmušilou výstavností učinil na mne obrovský dojem.*“¹¹⁵⁾ Řezníček ještě po desetiletích vzpomínal na chvíle, kdy poprvé spatřil množství vojáků a studentů, kteří tvořili značnou část místní society, budovu gymnázia i biskupské rezidence, obzvlášť silný dojem na něj však udělaly centrum a dominanty pevnostního města – červený cihlový katedrální chrám sv. Ducha a Bílá věž se sousední kaplí sv. Klimenta.¹¹⁶⁾ Podle vlastních slov byl Hradcem unešen.¹¹⁷⁾ Ze svého studentského bytu na Velkém náměstí

112) I. HERRMANN, *Něco ze vzpomínek*, s. 3–9, 10.

113) Tamtéž, s. 11–13, 15–17.

114) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 11.

115) Václav ŘEZNÍČEK, *Královéhradecké vzpomínky*, Hradec Králové 1904, s. 6.

116) Tamtéž, s. 6–7.

117) Tamtéž, s. 7.

měl Řezníček výhled na budovu gymnázia a sousedící hlavní stráž, „jejíž hlídka tenkrát ještě každé nastoupení do zbraně svolávala hlučným provoláním „kveraus“, jež se dvacetkrát denně po Velkém náměstí rozléhalo, pokaždé, kdykoliv šel kolem nějaký štábní důstojník, kteréžto nastupování do zbraně ráno, v poledne a večer v 9 hodin provázelo bubnování nebo troubení k modlitbě.“¹¹⁸⁾ Z dalších střípků vzhledu pevnostního Hradce Králové v Řezníčkově paměti zůstalo, jak se pod městskou Slezskou branou, před vojenskou zbrojnicí neboli „cajkhausem“, nacházelo prostranství, na němž stávaly hranice a pyramidy dělových deseti- a dvacetiliberních koulí, než zde byla v letech 1873–1874 vystavěna nová školní budova.¹¹⁹⁾

O větších komplikacích ve vztahu k životu v pevnostním městě se Václav Řezníček nezmínil, s výjimkou toho, že v Hradci byla velmi vzácná voda: „O žádný nápoj v Hradci nebyvala taková nouze, jako o sklenici dobré, zdravé studniční vody. Za mých časů v Hradci nacházely se zde snad jen tři studně, z nichž byla jediná a sice pod starou fortanou proti Vodičkovým kasárnám se nacházející veřejně přístupná.“ Obyvatelé města si prý na nedostatek tak zvykli, že jen málokdo ke studním chodil, což vyvolalo Řezníčkův údiv, jak je možné, „že v Hradci byl tyfus nemocí na tamní zdravotní poměry skutečně dosti řídkou.“¹²⁰⁾ Podobně nedostatečnou shledal Řezníček, podobně jako Ignát Herrmann, tehdejší královéhradeckou kanalizaci. Hygiena a zdravotní poměry byly obecně dalším problémem, který trápil obyvatele pevnostních měst, nikoli jen Hradce Králové.¹²¹⁾ Důvod, proč své vzpomínky svěřil papíru, Václav Řezníček formuloval slovy: „Strávil nejméně léta svého věku v Hradci Králové, skoro jsem se znamenitým tím městem srostl tak, že kdykolivěk jednu navštíví rodnou svou visku, musím se zastavit také v Hradci, jímž projdu, abych viděl, jak kvete a roste.“¹²²⁾ Jak tedy vnímal pisatel na prahu 20. století proměnu města? Řezníček, který Hradec Králové zažil v čase hlavních proměn, sám např. vzpomínal, jak několikrát denně docházel pozorovat bourání „starožitné městské Pražské brány“ (boření městských bran v 70. a 80. letech 19. století bylo zdůvodňováno mj. zlepšením hygienických podmínek, konkrétně provětrávání

118) Tamtéž, s. 10–11.

119) Tamtéž, s. 23.

120) Tamtéž, s. 35–36.

121) Srov. M. VIKTORÍK, *Hinter den Wällen der Festungsstadt*, s. 123–139; Ivan PUŠ, *Problematika hygieny v Olomouci poslední čtvrtiny 19. století z pohledu tehdejšího městského fyzika*, *Střední Morava* 22, 2016, č. 42, s. 53–59.

122) V. ŘEZNÍČEK, *Královéhradecké vzpomínky*, s. 50.

města),¹²³⁾ konstatoval, že staré město mezi bývalými branami Pražskou a Slezskou se nezměnilo.¹²⁴⁾ Ovšem „*nový jeho podrost poměry hradecké patrně převrátil.*“¹²⁵⁾

Více si Václav Řezníček povšiml vztahů mezi civilním obyvatelstvem pevnostního města a jeho posádkou. Ve svých pamětech konstatoval, že v jeho časech hráli oktáváni a dílem již i septimáni v královéhradecké societě podstatnou roli, ba dokonce „*ve společenském ranku přicházivali ihned za lajtnanty ležících zde regimentů.*“ Což zjevně vyvolávalo třenicе, neboť jak dále Řezníček poznamenal, „*avšak s lajtnanty nežili nikdy ve přátelských stycích hlavně z toho důvodu, že jim tito přebírali jejich první a tajné lásky, které dvoření se lajtnantů před studentskými pozdravy dávaly ochotně přednost.*“¹²⁶⁾ Domácí jednotkou byl pěší pluk č. 18, doplňovaný z Královéhradecka. V samotném Hradci Králové ovšem byl posádkou pouze záložní prapor, zatímco ostatní části pluky byly detašovány ve Vídni a v Linci. Václav Řezníček popsal, že do záložního praporu 18. pěšího pluku byla zařazována „*ponejvíce intelligence a mladí mužové, jejichž rodičům na tom záleželo, aby synové jejich byli z různých důvodů blíže domova. Proto byla to jaksí elita regimentu, která si také podle toho vedla.*“¹²⁷⁾ S řadou vojáků 18. pěšího pluku navázal podle svých slov Václav Řezníček na pobytu v Hradci Králové celoživotní přátelství. Další útvar c. a k. armády, který byl v Hradci Králové v roce 1874 posádkou, představoval jičínský pěší pluk č. 74. Václav Řezníček o jeho příslušnících konstatoval, že si vedli zcela jinak, než vojáci pěšího pluku č. 18: „*Byly jich v neděli v Hradci i po okolí plné hospody a měli obsazená srdce hradeckých kuchařek, které jim své srdeční vady a křehkosti k léčení svěřovaly.*“¹²⁸⁾

Více než oba východočeské pluky však na Václava Řezníčka zapůsobili příslušníci pěšího pluk č. 77,¹²⁹⁾ Rusíni, kteří podle jeho slov nesměli na

123) Tamtéž, s. 8.

124) K městským branám, jejichž zánik předběhl boření pevnostních hradeb, srov. Jirí SLAVÍK, *Pražská brána v Hradci Králové*, Zpravodaj muzea v Hradci Králové 24, 1998, s. 184–191; TÝŽ, *Středověká Slezská brána v Hradci Králové*, Královéhradecko 1, 2004, s. 263–270; TÝŽ, *Hradec Králové – město a pevnost*, s. 365–366.

125) V. ŘEZNÍČEK, *Královéhradecké vzpomínky*, s. 50.

126) Tamtéž, s. 14.

127) Tamtéž, s. 49.

128) Tamtéž, s. 48.

129) Srov. Rudolf ENGEL, *Geschichte des k. und k. Infanterieregiments Philipp Herzog von Württemberg Nr. 77. Von der Errichtung 1860 bis 1906*, Prezemyšl 1906.

podzim za brány, aby nekradli švestky a brambory. Na jaře vojáci tohoto pluku prý sedávali pod vrbami a z jejich prutů řezali píšťalky, na které pak hráli písňe ze své domoviny. Václav Rezníček se ve svých pamětech vyznal, že s rusínskými vojáky rád proseděl celé hodiny, neboť mu byli sympatičtí. Zjevně i pro nouzi, kterou tito muži ve své domovině trpěli a kterou se snažili překlenout vojenskou službou: „*V Hradci jich velmi mnoho pomřelo, mnoho mělo bolavé oči a před jejich kasárny dostavovaly se ve dny fasování chleba houfy lidu, který od nich kupoval komisárek jednak pro sebe, jednak pro drůbež. Tabák prodávali po městě sami. To všechno si odpírali, aby jim přibylo úspor na extra vojenské šaty, až půjdou z vojny a úspory své si ukládali u pana kapitána, jak setníka nazývali.*“¹³⁰⁾ Pouze lakonicky se poté Rezníček zmínil o tom, že v Hradci Králové působila také dragounská eskadrona č. 1 a setnina pevnostního dělostřelectva, kde sloužil jeho přítel z obecné školy.¹³¹⁾ Nejvyhledávanějším vojákem byl prý vojenský nadlékař Spitzner, velmi oblíbený u veřejnosti pro svůj profesní um.¹³²⁾

Pevnostní Hradec Králové ve vzpomínkách „druhé generace“¹³³⁾

Zmizelý Hradec Králové se stal na sklonku 20. let 20. století předmětem knihy někdejšího královéhradeckého knihkupce a člena zastupitelstva i městské rady, publikačně činného Jiřího Vladimíra Tolmana (1878–1937). Ten svou motivaci při volbě tématu vyjádřil slovy: „*Jak ve chvatu denního, klopotného života rychle a lehce se zapomíná, vidíme z trapného fakta, že dnes málokdo z Hradečanů ví, kdo to byl náměstek starosty města Jan Lad. Pospíšil, jenž způsobil pád hradeb a potomní rozvoj města; nebýt třídy Pospíšilovy, nevědělo by se snad, že vůbec muž toho jména existoval.*“¹³⁴⁾ Proto se Tolman, sám po matce spřízněný s rodinou Pospíšilovou, rozhodl zachytit na stránkách knihy staré obrázky a paměti z pevnostního Hradce Králové. Autor reflektoval historii královéhradecké pevnosti s tím, že její stavbě byl přikládán velký strategický význam, brzy (roku 1858), se však ukázalo, že ztratila na významu. Tolmanovu kritiku tu sklidili městští za-

130) V. ŘEZNIČEK, *Královéhradecké vzpomínky*, s. 47–48.

131) Tamtéž, s. 49.

132) Tamtéž, s. 50.

133) Pracovním označením „druhá generace“ míním ty autory, kteří již bezprostředně z vlastní zkušenosti nezažili Hradec Králové coby pevnostní město s jeho vojenskými omezeními, však pevnost byla přesto prostřednictvím pozvolna mizejících fortifikačních staveb součástí jejich životů.

134) Jiří Vladimír TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec Králové*, Hradec Králové 1928, s. 3.

stupitelé Hradce Králové, kteří se báli zrušení pevnostního statutu „*prý z obavy, že by nastal větší stavební ruch na katastru pevnostním a že by tím při poměrně malém přílivu obyvatelstva klesly jejich domy v ceně. Chytráci poškodili nezvratně zájmy města a prodloužili na desítky ztrnulou jeho existenci a přivodili na jeho úkor netušený rozmach Liberce, Král. Dvora, Náchoda a Pardubic.*“¹³⁵⁾ Dále Jiří Vladimír Tolman vyzdvihl vzpomínku na Hospodářskou, průmyslovou a národopisnou výstavu z roku 1894, jež byla pisatelovými slovy oslavou „*uvolnění města od pevnostních hradeb.*“¹³⁶⁾

Volbou Františka Ulricha starostou města pak podle Jiřího Vladimíra Tolmana „*povstala pro Hradec modernější éra rozvoje a pokroku*“, Ulrichova předchůdce starostu Lhotského v tomto ohledu autor zhodnotil jako „*netečného*“.¹³⁷⁾ Mohlo by se zdát, že Tolmanův názor na pevnostní status města byl tedy zřejmý. Proto poněkud překvapí jeho slova, z nichž vysvítá jistá nostalgie pevnostního dítěte: „*Veškerá idyla starých hradeb a alejí kol města počala postrádati svého půvabu zastavěním Komenského třídy stavitelem Dobrkovským, budovou reálky a zbouráním různých erárních budov. [...] Hoši rostli, před jejich zrakem mizely hradby a útulná pro ně zákoutí, ustoupily novému životu města znovu se křísícího z pevnostní poroby.*“¹³⁸⁾ Podobně jako Ignát Herrmann i Jiří Vladimír Tolman vykreslil pevnost jako oblíbený prostor pro dětské hry a dobrodružství.¹³⁹⁾ Na jiném místě si pak autor pozvedchl, že „*ten starý pevnostní Hradec měl přec v sobě hodně půvabu, více srdečnosti, méně politikaření, ne tak různorodé zájmy.*“¹⁴⁰⁾

Na více místech své knihy si pak Jiří Vladimír Tolman povšiml postavení vojenské posádky v pevnostním městě a soužití s civilním obyvatelstvem. Konstatoval, že v Hradci Králové se vystřídalo více armádních útvarů,¹⁴¹⁾ vyslovené negativně se však do autorovy paměti zapsal jen „*ryze německý pluk 42*“,¹⁴²⁾ s nímž prý nebyl styk tak příjemný jako s příslušníky domácího

135) Tamtéž, s. 161.

136) Tamtéž, s. 133. Srov. Ludvík DOMEČKA, *Průvodce národopisnou výstavou severovýchodních Čech 1894 uspořádanou v Hradci Králové*, Praha 1894; Pavla KORITENSKÁ, *Hospodářská, průmyslová a národopisná výstava v Hradci Králové v roce 1894*, Hradec Králové 1994.

137) J. V. TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec*, s. 180–181.

138) Tamtéž, s. 238.

139) Tamtéž, s. 237–238.

140) Tamtéž, s. 216.

141) Tamtéž, s. 199–200.

142) V Hradci Králové byla část pěšího pluku č. 42 posádkou v letech 1891–1910. Srov. *Regiments-Geschichte des Infanterie-Regimentes Nr. 42 1674–1918*, Leitmeritz – Böhmisch Leipa 1933, s. 112–131.

pluku č. 18. Na druhou stranu ovšem Tolman připustil, že mužstvo i důstojnický sbor, doplňovaný od Rumburka a Aše, měl více peněz.¹⁴³⁾ Dále autor vzpomínal na vojenskou hlavní stráž na Velkém náměstí a její zdravení procházejících důstojníků, jmenoval pevnostní velitele, které pamatoval, a popsal, kde důstojníci ve městě bydleli a jaké podniky navštěvovali.¹⁴⁴⁾ Přiblížil také podobu slavností za účasti armády, např. narozeniny císaře Františka Josefa. Obzvláště rádi chlapeci přihlíželi vojenským manévřům, potvrdil i Tolman známou skutečnost.¹⁴⁵⁾ K dobru tak pisatel dal např. historku, kladenou do roku 1868, kdy jistý návštěvník Hradce Králové potkal zdejší chlapeckou omladinu s dřevěnými šavlemi, bubny a dětskými ručnicemi, jak „*execirovali*“. Dotyčný tím byl prý tak nadšen, že se po návratu domů chlubil svým dětským kamarádům, co v Hradci viděl. Následně pak i on v rodné obci založil „*sbor vojenských nadšenců*“, kteří však z nedostatku využívali namísto bubnů doma vypůjčené hrnce.¹⁴⁶⁾ Obzvlátní oblibě se mezi obyvateli Hradce Králové těšila vojenská hudba, která zažívala v 19. století svůj zlatý věk, o čemž snesl Tolman řadu příkladů.¹⁴⁷⁾ K dobru tak dal např. úsměvnou historku o tom, jak se královéhradečtí pekaři během revoluce v roce 1848 snažili zdražit chléb, načež se srotil dav, vzal útokem obchody pekařů a pečivo bylo vyhazováno na ulici. Na to údajně zareagovala místní vojenská posádka, leč jinak, než by se čekalo: „... *zazněl alarm, generál povolal na rynek hudbu, rozkázal hrát, kapela vesele hrála a bylo po revoluci, vojsko šlo klidně do kasáren, nemajíc již příčiny k zakročení. Hudba vždy fascinovala k smířlivější náladě a zachránila pekaře od zaslouženého trestu.*“¹⁴⁸⁾

Jiří Vladimír Tolman však zaznamenal i případy, kdy soužití armády a civilního lidu nabývalo závažnějších rysů. Vylíčil např. příhodu z roku 1836, známou právě od Ignáta Herrmanna,¹⁴⁹⁾ kdy civilista v divadle nedopatřením

143) J. V. TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec*, s. 199.

144) Tamtéž, s. 198–201.

145) Tamtéž, s. 205.

146) J. V. TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec*, s. 194.

147) Tamtéž, s. 198–199. K tomuto specifickému fenoménu srov. Eva VIČAROVÁ, *19. století – „zlatý věk“ rakouské vojenské hudby*, in: Jitka Bajgarová (ed.), *Vojenská hudba v kultuře a historii českých zemí*, Praha 2007, s. 23–33; TÁŽ, *Rakouská vojenská hudba 19. století a Olomouc*, Olomouc 2002, s. 15–92; Jitka BAJGAROVÁ – Josef ŠEBESTA, *Osvětová funkce vojenských hudeb v 19. století v českých zemích*, in: Kateřina Bláhová – Václav Petrbok (edd.), *Vzdělání a osvěta v české kultuře 19. století*, Praha 2004, s. 296–312.

148) J. V. TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec*, s. 35.

149) I. HERRMANN, *Blednoucí obrázky*, II, s. 26–47.

šlápl na nohu důstojníkovi. Ačkoliv se provinilec omluvil, důstojníci ho přece vyvedli ven a zbili jej šavlemi, až zůstal ležet na chodníku. Jan Hostivit Pospíšil, jehož se věc dotýkala, pak hnal stížnost k místnímu pevnostnímu velitelství, ke krajskému úřadu, k pražskému guberniu, k ministru války a dokonce až k císaři, jelikož nižší instance jeho kauzu zamítly. Svou neodbytností tak nakonec dosáhl Pospíšil potrestání viníků, z nichž část byla dokonce propuštěna z armády, ač se místní armádní kruhy přimlouvaly údajně za co nejmírnější trest. Líčení Tolman doprovodil slovy: „*Synové Martovi tehda, kdy nebylo konstituce,*¹⁵⁰⁾ *poslanců, novin, redaktorů, interpelací, byli zde všim, mohli beztrestně tlouci každého, jim se nic nestalo.*“¹⁵¹⁾ Z vlastní zkušenosti pak autor doplnil vzpomínku na uličnictví, až nevychovanost, důstojnických potomků a pocit nadřazenosti vojenských rodin, který přetrval zánik pevnostního statusu města. Stalo se totiž, že se pisateli syn jistého majora Webera hrabal v obchodě v šupletí v penězích, přičemž matka si toho nevšimla a syna nenapomenula. Sám Jiří Vladimír Tolman tedy uličníka počastoval plácnutím po ruce, což však prý matku nezvedence urazilo. Situaci pak autor charakterizoval slovy: „*Tyto kruhy dam a přirozeně i jejich děti se domnívaly, že jim patří celý Hradec, že si mohou dovolit vše k civilistům.*“¹⁵²⁾

Své vzpomínky na mizející pevnostní Hradec Králové uchoval pro další generace také architekt a ředitel královéhradeckého muzea František Tichý (1886–1961), nejen z podstaty své profese aktivní popularizátor historie Hradce Králové. Pro Tichého úhel pohledu je příznačné, že hned první kapitola jeho paměti nese název „Hradby“. Autorovo líčení se line ve zjevně nostalgickém duchu. Konstatoval, že už nikdy se nevrátí krásné chvíle dětství, které měly hradecké děti tak rády, a to čas her na pevnostních hradbách

150) Autor odkazuje na doby, než Rakousko nastoupilo v průběhu 60. let cestu ústavnosti, popisované neblahé časy pak bývají asociovány především s režimem tzv. Bachova neoabsolutismu v letech 1851–1859, kdy byla zrušena předchozí tzv. březnová neboli Stádionova (oktrojovaná) ústava z roku 1849. 26. února 1861 pak vstoupila v platnost tzv. únorová neboli Schmerlingova ústava, která položila základ Rakouského císařství coby konstituční monarchie, v roce 1865 však byla její platnost pozastavena. V reakci na ustavení rakousko-uherského dualismu byla 21. prosince 1867 vydána nová, tzv. prosincová ústava, dále aktualizovaná tzv. dubnovou ústavou z 2. dubna 1873. Srov. Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 22–327; Karolina ADAMOVÁ, *Občanská práva a svobody v rakouských ústavách 19. století*, in: Karel Malý – Ladislav Soukup, *Vývoj české ústavnosti v letech 1618–1918*, Praha 2006, s. 414–431.

151) J. V. TOLMAN, *Hrst vzpomínek na starý Hradec*, s. 39–40.

152) Tamtéž, s. 218.

„s jejich romantikou zákoutí, objevů a snů. [...] Jak chudé jsou proto dnes hradecké děti, zbavené těchto míst, jež pro nás byly kouzelným světem, kdy jaro, léto, podzim i zima přinášely tolik radostných chvil, jedinečných plánů a příhod, jež i teď, po více než 30 letech neztrácejí na půvabu a kouzlu. A přece dávno již zmizela, srovnána jsou s povrchem země, většina míst našich her a zábav, leckdy uličnictví, taškařin různých a také slavných výprav se staršími kamarády, vůdci a hrdiny, na něž se nezapomíná.“¹⁵³⁾ František Tichý také popsal, jakým způsobem byla pevnost rozparcelována. Pevnostní úsek jejich chlapecké party, tj. kluků z Mýtské ulice, Malého náměstí a sousedních míst, spadal do okolí Slezské brány. Podobným způsobem si další klukovské družiny rozdělily další části někdejší pevnosti: „Slezská brána, za níž ještě býval dřevěný most, Kavalír čís. 35 s celým okolím, se všemi složitými a rozmanitými součástmi, to bývala místa každodenních našich zábav všeho druhu. Daleko odtud se nechodilo. Tak ještě „pod pekhaus“¹⁵⁴⁾ a k tamním průchodům, tmavým chodbám, kde honival nás šancmajstr.¹⁵⁵⁾ a na druhé straně k brance za Vodičkovými kasárnami a k partiím při Orlici. Občas se učinila výprava do rayonů kluků ostatních částí města. Partie hradeb od Moravské k Pražské bráně byla vyhledávána již zřídka a byla celkem neznáma, až na partii směrem k Třebšiš...“¹⁵⁶⁾ Někdejší pevnostní šance se stávaly o to vítanějším hřištěm během zimy.¹⁵⁷⁾ Rodiče dětem přirozeně tato dobrodružství zakazovali, stejně tak ovšem platilo, že hoši rodičovských zákazů nedbali. Byť za cenu výprasku, což „bývalo častým zjevem, neboť volání šanci bylo příliš silné“, lakonicky konstatoval Tichý.¹⁵⁸⁾

Nebylo se čemu divit. Výpravy za pevnostními valy a objekty lákaly nejen k hrám, ale i větším či menším „alotriím“, jak dosvědčil sám František Tichý. Branka za Vodními (neboli přeneseně Vodičkovými) kasárnami tak např. vábila jako útočiště při výpravách na zeleninová armádní pole, když vojáci malé nájezdníky pronásledovali.¹⁵⁹⁾ „Vojáckové, vojáci, kolikrát stali jste se našimi nepřáteli? Zaskočili jste nás a prohnali, když jsme vám šlapali trávu na Kavalíru, házeli cihly do komínu nebo aspoň ucpávali jejich otvory, aby vám šel kouř dovnitř. Projevili jste své nepřátelství i při tak nevinných

153) František TICHÝ, *Moje starohradecké vzpomínky*, Hradec Králové 1926, s. 7.

154) Tj. pevnostní pekárnu.

155) Tj. v obecné rovině stavbyvedoucí.

156) F. TICHÝ, *Moje starohradecké vzpomínky*, s. 7.

157) Tamtéž, s. 30–32.

158) Tamtéž, s. 7.

159) Tamtéž, s. 8.

Obr. 3: Boření pevnostní Slezské brány. Druhá polovina 90. let 19. století (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

Obr. 4: Nádvoří kavalírů č. 35. Kolem roku 1911 (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

a poetických věcech, když jsme trhávali kvetoucí fialky na slunečných stránkách šancí nebo petrklíče a bohatství přerůzných květin...“, ohlížel se za dětskými časy František Tichý. Při dopadení tak uličníci dostali řemenem, slitování se dostalo toliko těm mladším. Zvláště negativně v tomto ohledu pisatel vzpomínal – stejně jako de facto vrstevník Jiří Vladimír Tolman – na německé vojáky ze 42. pluku, obývající zmíněná Vodní kasárna, s nimiž údajně nebylo pořízení po dobrém.¹⁶⁰⁾ A Tichý připojil i další svědectví o chlapeckých „zápasech“ s vojáky královéhradecké posádky. Ani tyto vztahy však nebyly jen černé, jak pisatel neváhal dosvědčit. Na dětský hlad prý vojáci tu a tam pamatovali „komisárkem“,¹⁶¹⁾ „cvibachem“¹⁶²⁾ i knedlíky, které klukům podávali skrze zamřížovaná okna, často i s vodou či jinými nápoji, poté, co děti škemraly.¹⁶³⁾

Ve výsledku tak František Tichý konstatoval, že „vojáci, i při tom लेकरém nedorozumění, které mezi námi se časem vyskytovalo, byli přes to předmětem našeho obdivu a zájmu. Zejména byli to vojáci naši „osmnáctí“ nebo „jednadvací“.“¹⁶⁴⁾ Sledovali jsme je při každém kroku, od prvých dnů jejich utrpení při dresuře cviků pod „pekhausem“, prvých jízdách na koni na jízdnárně u dělostřeleckých kasáren, při pořádnějších a složitějších cvičeních v terénu na lukách „Za hučákem“ a konečně při manévrech. Doprovázeli jsme je co nejdál, když časně ráno vyšli a vítali jsme je radostně, když zaprášení a unavení vraceli se z manévrů s veselou hudbou do kasáren... Vojenské parády a defilírky (přehlídky) prožívali jsme velmi živě s vojáky ve všech světlych i stinných stránkách.“¹⁶⁵⁾ Pisatel tak vzpomínal na různé slavnosti na královéhradeckém Velkém náměstí s „vojenskou parádou“ za účasti generála s celým štábem důstojníků. Takové okamžiky měly pro chlapce „největší přitažlivost, zejména pro ten netrpělivě očekávaný moment, kdy zarachotily salvy z ručnic, ať již podařené či nepodařené.“¹⁶⁶⁾ Při závěrečné přehlídce pak měli obecní strážci pořádku podle Tichého svědectví velký problém dostat hochy z prvních řad a výhodných míst, odkud bylo možné přehlídku nejlépe sledovat. Ještě dlouho po ní si prý

160) Tamtéž, s. 8–9.

161) Tj. vojenský chléb specifického tvaru.

162) Tj. suchary.

163) F. TICHÝ, *Moje starohradecké vzpomínky*, s. 9–10.

164) Míněn je pěší pluk č. 21, který od roku 1888 nesl jméno Abensberg und Traun, dlouhodobě spojený především s městy Čáslav a Kutná Hora. Srov. Josef VON RATH, *Erläuterungen zum Erinnerungs-Blatte des k. und k. Infanterie-Regiments Graf von Abensberg und Traun Nro. 21*, Kutteneberg 1900.

165) F. TICHÝ, *Moje starohradecké vzpomínky*, s. 9–10.

166) Tamtéž, s. 10.

kluci opakovali všechny povely ke střelbě, notovali si marš a napodobovali řízný pochod vojáků.¹⁶⁷⁾ Také František Tichý podobně jako Jiří Vladimír Tolman vyzdvihl oblibu vojenské hudby u královéhradecké populace. Tak se i vojenské pohřby, doprovázené plukovní kapelou, ač ze své podstaty truchlivé okamžiky, měnily ve specifickou festivitou, vyhledávanou i civilním obyvatelstvem. Obzvláště Tichému utkvěl v paměti pohřeb důstojníka, který byl veteránem z prusko-rakouské války v roce 1866. Na jeho počest vojáci vypálili po skončení pohřebního obřadu salvu z pušek a poté údajně zazněl veselý pochod, během něhož místní hoši doprovázeli oddíl vojska s plukovní hudbou až ke kasárnám.¹⁶⁸⁾

Jak tedy viděl František Tichý tvář města svého dětství s odstupem tří dekad? Na stránkách svých memoárů shrnul, že tehdy byl Hradec Králové malým městem, v němž život plynul jednoduše, tiše a všedně. Tamní obyvatelé se navzájem znali, všechno bylo „*jako na dlaní*“, řečeno Tichého slovy. „*Jednotvárně plynuly dny města s jeho vojenskou posádkou, města, jemuž se ani nesnilo o příští bohatosti, pestrosti a všestrannosti kulturních potřeb, požitků a zábav, jaké zná dnešek.*“¹⁶⁹⁾ Přes veškerou nostalgii si však byl architekt Tichý vědom proměny, kterou Hradec Králové mezi lety 1884–1928 prošel. Sám konstatoval, že budoucí Pospíšilova třída byla v časech jeho mládí ještě pustým odlehlým místem, kam se chodívало jen o pohřbech nebo o pouti o svátcích apoštolů Petra a Pavla, kdy hradečtí obyvatelé mířili ke kostelu na Pouchov.¹⁷⁰⁾ Se stejným zřetelem také vzpomínal na zahradu při kněžském semináři, která byla královéhradeckou společností hojně navštěvována, protože tehdy ve městě ještě nebyly hezké a volně přístupné parky jako v pozdějších letech.¹⁷¹⁾

Hradci Králové přelomu 19. a 20. století věnoval ve svých pamětech místo i novinář, dramatik a spisovatel Emil Vachek (1889–1964). Rodák z Pražského Předměstí prožil v centru Hradce Králové léta 1889 až 1906 a na město té doby, kdy již stará pevnost postupně mizela, vzpomínal takto: „*Byl to jistě ne hezký, ale poutavý útvar, jak se vyvinul v průběhu tří století z někdejšího husitského města a starobylého královského věnného města. [...] Za mého mládí udávala ráz města ponurá a nevhledná stavení, [...]*

167) Tamtéž, s. 10.

168) Tamtéž, s. 12.

169) Tamtéž, s. 11.

170) Tamtéž, s. 12.

171) Tamtéž, s. 25. Srov. Ladislav ZIKMUND-LENDER, *Struktura města v zeleni. Moderní architektura v Hradci Králové*, Hradec Králové – Týniště nad Orlicí 2017, s. 73–77.

*zbytky městských hradeb a několik kostelů... Velké náměstí a dvě malá postranní, z nichž Velké bylo opravdu veliké, připomínala raison d'être starých měst. [...] Kdysi slavné husitské město [...] nacházelo se tedy, než bude vzkríšeno k novému lepšímu životu, ve stavu zarmucujícím, neutěšeném. To ovšem vidím ať teď, tehdy tomu nebylo tak, tehdy to bylo v mých očích okouzující město prvních her a dobrodružství. Po duchovní stránce vězelo ještě skoro po krk v minulosti.*¹⁷²⁾ Lze předeslat, že to byl právě Emil Vachek, kdo se z vybraných autorů na adresu královéhradecké pevnosti vyjádřil nejostřeji. Přesto nejprve na stránkách svých paměti zkritizoval vliv, který měla v Hradci Králové církev: „*Kostely, rezidence, seminář a kanovnícká ulička – Hradec byl jimi sevřen jako pevnost, jejíž strategickou cenu církev poznala.*“¹⁷³⁾ Dále Vachek konstatoval, že Hradec Králové si vybrali jako „*město vyvolené*“ také „*sluhové císaře a státu*“ – a tak se svobodné město proměnilo v město pevnostní. Přitom se autor podivil, „*jaký chytrák si zvolil za pevnost město, ležící v rovině na mírném pahorku, sevřené dvěma řekami, které sice ztěžovaly k němu přístup, ale také ústup z něho?*“, aby se následně utvrdil v tom, že nesmyslnost volby ukázalo selhání pevnosti a její posádky v tragickém roce 1866.¹⁷⁴⁾

Podle Vachkova soudy bylo „*výhodně obchodně položené město, jež mohlo být sličné dik své poloze a bohatství svého rolnického zázemí s tučnou skoro černozemní prstí a s lukami*“ proměněno v sevřené a ošklivé kasematy.¹⁷⁵⁾ To nejhorší sám již podle svých slov nezažil, leč přesto popsal své vnímání města na přelomu století v poměrně temných barvách: „*... pevnostní náspy, zvané lidově šance, svíraly a hzdily dosud město, jen skoupě, v dávkách řeklo by se přímo homeopatických, propouštěné ze statutu města pevnostního. Některé z těch šancí stály bez všeho užitku, mastodonti směšni v době rychlopalných a těžkých dalekonosných děl..., beze všeho užitku kromě toho, že jsme vnikaly, my děti, za jejich vrata, že jsme si v ponurých a tmavých prostorách hrály*...“¹⁷⁶⁾ Jiné šance byly alespoň využity jako kasárna vojenských pluků, které v Hradci Králové i po zrušení pevnostního

172) Emil VACHEK, *Vzpomínky na starý Hradec*, Havlíčkův Brod 1960, s. 44–45.

173) Tamtéž, s. 45.

174) Tamtéž, s. 45–46. Dlužno dodat, že toto je dodnes řešenou otázkou. Srov. Andrej ROMANÁK, *Úvaha o smyslu existence pevností*, in: Hradec Králové – Königrätz 1866–1991. Svazek II, Praha b. d., s. 185–194; Pavel BĚLINA – Josef FUČÍK, *Válka 1866*, Praha 2005, s. 479–488.

175) E. VACHEK, *Vzpomínky na starý Hradec*, s. 46.

176) Tamtéž, s. 46.

statutu sídlily posádkou.¹⁷⁷⁾ Podobně jako jeho předchůdci, tak i Emil Vachek soudil, že „*kdo žil v tehdejších garnizónním*¹⁷⁸⁾ *Hradci, v městě, které se hemžilo vojáky, kde zněly hrubé povely i jásala vojenská hudba, musil si volky nevolky vytvořit vztah k vojačení...*“¹⁷⁹⁾ Přesto, že stará pevnost uvolňovala prostor, podle Vachkova svědectví se v Hradci Králové na přelomu 19. a 20. století málo stavělo a chyběly stavební parcely.¹⁸⁰⁾

Vliv církve, armády a úřednictva, jak jsme viděli, považoval Emil Vachek za negativní, překvapí však, že na rozdíl od jiných osobností neocenil ani místní školství. I to totiž podle jeho názoru jen dotvářelo duchovní klima, ovlivněné královéhradeckým klérem. Jeho paměti samotné se hemží nepříliš kladnými vzpomínkami na dobu studií a odrážejí napjaté vztahy s některými pedagogy. Kontext pak dokresluje obraz životních podmínek studentů, kteří byli na starém Hradci ubytováni, vykreslený pisatelem takéž v temných odstínech.¹⁸¹⁾ Místní sociální poměry přelomu 19. a 20. století Emil Vachek charakterizoval slovy, že s ohledem na zastoupení a význam církevních prelátů, vojska, úřednictva i studentů považoval vždy Hradec nikoliv za starousedlické, ale „*průchodní město*“ maloburžoazního charakteru (zde se projevuje Vachkův levicový světonázor).¹⁸²⁾ Vachkovo líčení tak zcela postrádá romantický rozměr Herrmannův, Tolmanův či Tichého. Naopak Emil Vachek Hradec Králové svého dětství pokládal za „*zatuchlé místo s trefným symbolem pevnostních valů, kostelů a Bílou věží...*“¹⁸³⁾ V kontrastu s tím pak vystupuje éra starosty Ulricha, jenž nechal nově vydláždít náměstí, kde tak vzniklo oblíbené „*korzo*“.¹⁸⁴⁾ Tuto dobu Emil Vachek viděl jako nový vzduch, „*kteřý vanul od nějaké doby zatuchlým, garnizónním, biskupským a školským Hradcem. [...] Tito osvícení měšťáci ponechali volné pole iniciativě smělého, houževnatého a skutečně moderního urbanisty, svého starosty, kteřý zakrátko proměnil copářský Hradec mého mládí v nejvzhllednější české*

177) Tamtéž, s. 46–47.

178) Tj. v posádkovém městě.

179) E. VACHEK, *Vzpomínky na starý Hradec*, s. 83.

180) Tamtéž, s. 50. V tomto ohledu město platilo daň za obezřetné řešení pevnostního dědictví a příklon k promyšlené, leč ze své podstaty pomalé urbanistické politice. Srov. J. POTŮČEK, *Hradec Králové*, s. 9–66; M. KREJČÍ, *Kulturní dědictví a asanace*, s. 151–165. Že byl problém dlouhodobého rázu, ukazuje Monika ŽÁKOVÁ, *Bytová krize v Hradci Králové ve 20. letech 20. století*, *Východočeský sborník historický* 36, 2019, s. 113–132.

181) E. VACHEK, *Vzpomínky na starý Hradec*, s. 48.

182) Tamtéž, s. 47, 49–50.

183) Tamtéž, s. 50.

184) Tamtéž, s. 66.

Obr. 5: Oblíbené „korzo“ na nově vydlážděném Velkém náměstí. Počátek 20. století (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

město. On a jeho družina prosadili proti chamtivým spekulantům, lačnícím po obrovských pozemcích, uvolněných zrušením někdejších fortifikací a vojenských cvičišť, že budou zastavěny podle návrhů urbanisty vysloveně moderně orientovaného, českého Le Corbusièra¹⁸⁵⁾ architekta Kotěry.^{“186)}

Reflexe pevnosti Hradec Králové optikou rané památkové péče

Ze vzpomínek Ignáta Herrmanna, Jiřího Vladimíra Tolmana a především Františka Tichého publikovaných ve 2. polovině 20. let 20. století je už patrná určitá nostalgie, se kterou se obraceli nejen za vlastním mládím, ale i za městem, které zmizelo. I tento pocit ovšem zapadá do širšího kontextu recepce pevnostní minulosti. Osud zbytků královéhradecké pevnosti

185) Le Corbusièr, vlastním jménem Charles Édouard Jeanneret-Gris (1887–1965), francouzský architekt a urbanista, spoluzakladatel funkcionalismu. Srov. Liselotte UNGERS, *O architektech. Životy, díla, teorie*, Praha 2004, s. 208–239; Mírko NOVÁK, *Le Corbusierova prostorová estetika. Příspěvek k rozboru nového tvárného cítění*, Praha 1929.

186) E. VACHEK, *Vzpomínky na starý Hradec*, s. 80. Srov. J. POTŮČEK, *Hradec Králové*, s. 9–66; Ladislav ZIKMUND-LENDER, *Jan Kotěra v Hradci*, Hradec Králové 2016.

přišel na přetřes kupř. v roce 1910, kdy Pokrokový klub v Hradci Králové adresoval kuratoriu Městského historického musea podnět ke zřízení samostatného muzea prusko-rakouské války. Zajímavé je, že v tomto ohledu bylo upozorněno na potenciál zbývajících pevnostních objektů. Navrhovatele konkrétně zaujal „dosavadní jediný zachovalý ještě kavalír vedle zámečnické školy, jehož adaptací by se městu zachovala téměř již poslední zajímavá památka na bývalou pevnost a jenž už sám sebou by byl znamenitým musejním předmětem. Vnější jeho úprava by přesně odpovídala stavu, v jakém byl z dob pevnosti, vnitřek pak, obsahující řadu velkých místností, řádně upraven a elektricky osvětlen, byl by nejvhodnějšími místnostmi zmíněného musea.“¹⁸⁷⁾

Záměru se dostalo dokonce širší podpory. V roce 1911 publikoval architekt a památkář Alois Kubiček (1887–1970), rodák z Týniště nad Orlicí, který v Hradci Králové absolvoval středoškolská studia, stať reflektující mizející památky na královéhradeckou pevnost. Autor konstatoval, že Hradec Králové zaznamenal mohutný stavební rozvoj a postupně tak byly zdemolovány barokní hradby kolem celého města, z nichž do současnosti zůstal už toliko kavalír č. 35 u budovy zámečnické školy. Postup, jakým byly hradby někdejší pevnosti odstraňovány, označil Kubiček jako „*typické pro neporozumění, s nímž se setkávají architektury tohoto rázu.*“¹⁸⁸⁾ Podle Kubičkova soudu po zboření všech cenných pevnostních partií zůstal už pouze tento kavalír jako jediný ucelený objekt, zatímco zbývajíc částí, tedy flošny a severní díl bývalé pevnosti, s jejichž zachováním prý město počítalo, jsou jenom náhodně zbylá torza, „*podávající velice málo ze stavební dovednosti, s jakou francouzští vojenští architekti 3. čtvrti XVIII. století dovedli vojenský účel spojit se zevní uměleckou okázalostí.*“¹⁸⁹⁾ S kavalírem č. 35 se tak buď získá, anebo ztratí, konstatoval Alois Kubiček, poslední stavební objekt, zatímco zamýšlené uchování valů a hradebního příkopu na severní straně města skýtají jen nepatrné představy, nadto již notně porušené, o části pevnostního systému.¹⁹⁰⁾ Architekt také obsáhle vyzdvihl význam kavalírů a pevnostních bran, v nichž se uplatnilo umění fortifikačních ředitelů, a to jak v kompozici, tak v detailech.

Dále pak Alois Kubiček formuloval svůj názor, že i okolní situace svědčí pro zachování kavalírů č. 35, přičemž právě zde zmínil úvahy o možném

187) *Museum roku 1866*, Ratibor 1910, č. 43, s. 5.

188) Alois KUBIČEK, *Pevnostní architektura Hradce Králové zanikne beze stopy*, Za starou Prahu. Věstník Klubu za starou Prahu 2, 1911, č. 5–9, s. 39.

189) Tamtéž, s. 39.

190) Tamtéž, s. 39.

muzeu války z roku 1866. Ovšem dodal se zjevným důrazem, že „*kavalír sám o sobě je nejen cennou památkou historickou, ale i z důvodu čistě ochránářské činnosti, kdy jde o velké stavební dílo pozoruhodné ceny, posledního stavebního objektu.*“¹⁹¹⁾ Poté informoval, že z těchto důvodů se Klub za starou Prahu rozhodl obrátit na městskou radu Hradce Králové, aby plédoval za osud kavalíru č. 35. V prohlášení rada Klubu znovu vyzdvihla, že jde o nepatrnou památku na významné období stavebního vývoje Hradce Králové, srovnatelné se středověkem či renesancí. Autoři provolání, které Kubiček čtenářům předestřel, sice připustili, že stavba pevnosti měla pro město neblahé hospodářské následky a že stejně tak není pochyb o tom, že Hradec Králové získalo mnoho vymaněním se z „*těsného kruhu vojenského opevnění*“, přesto by v jejich očích byly úplná demolicе pevnostních staveb ochuzením historie města a násilným škrtáním velikého období hmotného vývoje z lidské paměti. Závěr Kubičkova článku však informoval o tom, že apelu královéhradecká městská rada nevyslyšela, naopak rozhodla o zboření kavalíru a zachování valů a příkopů na severu města. Článek tak Alois Kubiček uzavřel slovy: „*Pokládáme tento čin za ukvapený a budoucnost jistě dá za pravdu všem, kdož od něho zrazovali.*“¹⁹²⁾ Tím skončil i záměr zřízení muzea války z roku 1866, aby byl realizován až v roce 1936, ovšem na zcela jiném místě.¹⁹³⁾

Názor Aloise Kubička, potažmo Klubu za starou Prahu, nebyl ojedinělým, jak ukazují výmluvná slova, otištěná v roce 1912 deníkem Osvěta lidu: „*Ted' teprve cítíme, že se v dřívějších dobách se zachováním hradebních památek náležitě nepočítalo. Radost, že se město zbaví těch strašlivých pout, jako by byla všechny omámila. Každý věděl, že se nějaká památka zachránit musí, spoléhalo se brzy na to, brzy na ono, vždycky na to, co ještě zbývalo. Ale když se dotýčná část k nějakému účelu potřebovala, byla zbořena, neboť komise shledala, že právě tato část se k zachování nehodí. Nebyla vina v té komisi, nýbrž v okolnosti, že nebylo určitého plánu, co se má zachovat.*“¹⁹⁴⁾ Neveselého stavu pevnostních torz a skutečnosti, jakou historickou ztrátu tento fakt představuje, si byl vědom kronikář města Hradce Králové a klíčová osobnost tehdejšího městského muzea, právník, archeolog a historik Ludvík Domečka (1861–1937). Ten v roce 1919 pub-

191) Tamtéž, s. 40.

192) Tamtéž, s. 40. Srov. J. JAKL, *Zánik královéhradecké pevnosti*, s. 126–128; J. SLAVÍK, *Hradec Králové – město a pevnost*, s. 365–366.

193) Srov. Josef ŠRAMEK, *Vznik Válečného musea 1866 na Chlumu ve světle soudobých polemik (1910–1936)*, *Bellum 1866 26*, 2017, č. 2, s. 31–41.

194) *Kavalír č. 35*, *Osvěta lidu* 17, 1912, č. 66, s. 7.

likoval stručné pojednání o historii královéhradecké pevnosti, kde konstatoval, že „*kdo pevnost královéhradeckou neznal, sotva mohl by si utvořit zcela přesný a názorný celkový obraz o ní z plánů, obrazů a fotografií. Z plánů zjevný je pouze půdorys a na obrazech a fotografiích zachycena je jen větší či menší část.*“¹⁹⁵⁾

Z toho důvodu Ludvík Domečka podnítl vznik modelu, který by podobu královéhradecké bastionové pevnosti uchoval. Sprízněnou duši v tomto záměru nakonec našel v muzejním kustodovi a laborantovi Františku Žaloudkovi (1863–1935), který mezi lety 1908 až 1916 Domečkovu ideu zrealizoval. Jak dále Ludvík Domečka zdůraznil, František Žaloudek pevnost ještě poměrně důvěrně znal, od roku 1904 totiž právě Žaloudek fotograficky dokumentoval stavební proměny města. Závěrem Domečka vyjádřil své přesvědčení, že pokud by se neujal prací na modelu pevnosti František Žaloudek, „*sotva by se komu to podařilo v nynější době, kdy z pevnosti Královéhradecké málo co již zbývá.*“¹⁹⁶⁾ Dlužno dodat, že Žaloudkův model, zachycující podobu pevnostního města k roku 1865, je dodnes exponátem, který si nemůže stěžovat na nezájem návštěvníků královéhradeckého muzea.¹⁹⁷⁾ Přesně jak sám Ludvík Domečka predikoval.

Specifika vzpomínek na pevnost Hradec Králové

Vybrané memoáry postihují vzpomínky na město Hradec Králové od prvních dekád 19. do prvních desetiletí 20. století. Tato plocha, zahrnující de facto století, skýtá dostatečný prostor, na němž lze zachytit vnímání vlastního Hradce Králové, který v tomto čase sám prošel bouřlivým vývojem od provinčního pevnostního a posádkového města k moderní otevřené metropoli, i proměnu této recepce obyvateli. Zvolený typ pramene, tedy memoáry, má samozřejmě svá specifika. Autoři literatury vzpomínkového charakteru popisovali a komentovali povětšinou události, jichž byli sami účastníky či alespoň svědky, tedy na základě vlastních prožitků. To znamená pro čtenáře nutnost uvědomit si, jak k takovým svědectvím přistupovat. Popis memoárové literatury je jistě autentický, představuje ovšem nikoliv bezpodmínečně pravdivou verzi toho, co se přihodilo.¹⁹⁸⁾ Časový horizont

195) L. DOMEČKA, *Pevnost Královéhradecká*, s. 3.

196) Tamtéž, s. 4.

197) Srov. Aleš DOUBRAVA – Jiří MALINA, *Model hradecké pevnosti*, Hradec Králové 1980; Radek BLÁHA – Jan JAKL – Jiří SIGL, *Modely Hradce Králové ve výstavních prostorách Muzea východních Čech v Hradci Králové*, Královéhradecko 5–6, 2009, s. 193–204.

198) Jindřich GARČIC, *Paměti – tradice – skutečnost (memoárová literatura jako jedna z forem přetváření světa)*, in: Kateřina Handlová (ed.), *Problematika*

memoárů je ze své podstaty omezený, jejich autor píše o vlastních zkušenostech, maximálně může využít předaných zkušeností generace předchozí (např. rodičů). Z toho pak logicky vyplývá, že svůj text píše s osobním zaujetím.¹⁹⁹⁾ Jakkoliv je tedy pro daný pramen přirozené, že podává výpověď subjektivně podbarvenou, zároveň se nedomnívám (jak soudí Jindřich Garčic), že taková pamětnická líčení jsou téměř bezpředmětná, pokud je nelze komparovat s prameny jiného druhu.²⁰⁰⁾ Nezáleží totiž primárně na typu historického pramene, ale především na otázkách, které historik svému prameni klade.²⁰¹⁾ V případě tohoto pojednání je právě ona subjektivita pisatelů memoárů cílem poznání. A to právě proto, že tyto vzpomínky a paměti jsou přejímány dalšími generacemi a formují tak jejich náhled na dané okamžiky, situace a události, takto aktivně recipované paměti se tak dále podílí se na vytváření kulturní tradice a do jisté míry tedy ovlivňují skutečnost.²⁰²⁾

Vlastimil Válek naopak trefně konstatoval, že vzpomínkové prameny – i přes svou subjektivitu – přinášejí mnohdy svědectví, které nemohou poskytnout informační zdroje jiného druhu.²⁰³⁾ Lze také souhlasit s Válkovým názorem, že při práci s memoáry je třeba být si vědom tří časových rovin, na jejich svědectví navázaných. V první řadě je to sama doba, kdy popisované události probíhaly a kdy je autor paměti prožíval. Další, odlišnou rovinu, představuje doba, kdy autor své vzpomínky psal. A poslední rovinou memoárové literatury, kterou je třeba brát v potaz, je právě doba, v níž čtenáři dané dílo vnímají.²⁰⁴⁾ V tomto pojednání nás v zásadě nezajímá rovina první, tedy doba, o které vzpomínky svědčí. Tedy ve smyslu objektivního nositele faktografické informace. Zajímá nás především rovina druhá, tedy doba, v níž autor vzpomínky sepsal a ohlížel se do minulosti. Tím myslím to, jakým způsobem a v jakých barvách ten který autor zpětně prožitou minulost vykresloval. Platí totiž, že paměťový žánr mimo jiné odpovídá na problémy současnosti, resp. hledá v minulosti kořeny, v nichž vyrůstala

historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti, Praha 2001, s. 9.

199) V. VÁLEK, *Memoáry a historická beletrie*, s. 30, 32.

200) J. GARČIC, *Paměti – tradice – skutečnost*, s. 12–13.

201) Inspirativní je např. práce Mony OZOUFOVÉ, *Co prozrazuje román. 19. století – mezi starým režimem a revolucí*, Brno 2010, která neváhala využít beletrie coby naprosto relevantního historického pramene.

202) J. GARČIC, *Paměti – tradice – skutečnost*, s. 14–16. Srov. také V. VÁLEK, *Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou*, s. 76.

203) V. VÁLEK, *Zamyšlení nad vztahem mezi memoáry a historickou prózou*, s. 76.

204) Tamtéž, s. 77–78.

současnost.²⁰⁵⁾ Podobně nás příliš nezajímá rovina třetí, tedy další reflexe daných pamětí, byť není třeba pochybovat, že i v této oblasti memoáry sehrávaly svoji roli. Konkrétní analýza uplatnění vybraných vzpomínek v náhledu dalších generací však není předmětem tohoto pojednání.

Třebaže tedy jde o výběr, nadto v rámci široké časové plochy i socioekonomického zázemí a vzdělání autorů, což je nutno brát v potaz, zvolené vzpomínky na charakter města Hradce Králové pevnostní a těsně popevnostní éry ukazují, že negativní tvář pevnostního města a života v něm narůstá v čase. Pamětníci pevnostní éry, tedy Václav Vladivoj Tomek, Kristian Stefan, Ignát Herrmann, pokládali za negativní především prostorová a hospodářská omezení, která byla nedílnou, ba organickou součástí pevnostního statutu města, resp. zvlůli vyšších armádních kruhů. Jinak však tuto dobu snad až překvapivě nehodnotili zvlášť ostře, s výjimkou Josefa Štolby. S vědomím úspěšného rozvoje města v éře starosty Františka Ulricha ovšem postupně převážila vnímání Hradce Králové jako „salonu republiky“ – a ruku v ruce s tím narůstalo negativní, jednostranné a generalizující hodnocení pevnostní éry Hradce Králové, jaké lze ve vyhraněné podobě ilustrovat na příkladu pamětí Emila Vachka.

Toto vnímání postupem času převážilo, jak ukazuje slavnost odhalení sochy Ladislava Jana Pospíšila v červnu roku 1933, a z bastionové pevnosti se tak mylně a zjednodušeně stal zastaralý, veskrze negativní protipól Kotěrova a Gočárova moderního města. A to bez ohledu na skutečnost, že díky promyšlené urbanistické koncepci vyrůstala moderní metropole doslova na pevnostním půdorysu a její obraz je tak dodnes vepsán do tváře městské sítě.²⁰⁶⁾ A nejen to. Připomeňme i slova Ladislava Zikmunda-Lendera, že díky existenci pevnosti a jejího ochranného pásma zůstal zachován reliéf i členitost krajiny v okolí města až do přelomu 19. a 20. století. Hradci Králové se tak vyhnul stavební boom v důsledku průmyslové revoluce, který byl Hansem Sedlmayrem pojmenován, jak Zikmund-Lender upozorňuje, „*vlnou ošklivosti*.“ Krajina tak byla uchována až do doby, kdy starosta Ulrich přenechal prostor architektům, aby připravili kvalitní regulační plány. To umožnilo, že i přes masivní stavební rozvoj na počátku 20. století zůstala krajina kolem města zachována.²⁰⁷⁾ Ve světle dominantního negativního

205) V. VÁLEK, *Memoáry a historická beletrie*, s. 33.

206) J. SLAVÍK, *Královéhradecká pevnost*, s. 36–37.

207) L. ZIKMUND-LENDER, *Struktura města v zeleni*, s. 69. Srov. Libor JÚN, *Novověké bastionové fortifikace v Čechách a jejich vztah ke krajině*, in: Michal Pospíšil (ed.), *Tvář naší země – krajina domova 3. Člověk jako krajinotvorný činitel*, Lomnice nad Popelkou 2002, s. 63–66.

náhledu na pevnostní časy o to více překvapí paměti Jiřího Vladimíra Tolmana a Františka Tichého, psané již v čase první republiky, které této zjednodušující optice nepodléhají, a naopak dávají prostor vlastní nostalgii. Třebaže objektivní důvody defortifikace Hradce Králové zůstávají zřejmé (tedy ona hospodářská, prostorová, a tím i sociální omezení), z dnešního pohledu také nelze nedat za pravdu mínění Aloise Kubička a Ludvíka Domečky, že zbourání pevnostních objektů bylo provedeno bez náležitého promyšlení a docenění významu této kapitoly dějin města – a tedy i zachování patřičně ilustrativní památky na tuto epochu.

Obr. 6: Na pevnostní minulost Hradce Králové upomínaly až do konce 20. století emblémy s vojenskou tematikou na fasádě budovy někdejší jezuitské koleje na Velkém náměstí, po roce 1775 změněné na vojenská kasárna (Muzeum východních Čech v Hradci Králové).

A CITY FETTERED BY ITS WALLS?

On the 19th- and 20th-century perception of Hradec Králové's history as a fortress town

The construction of bastion-type fortifications in Hradec Králové at the end of the 18th century brought a radical change in the city's socio-economic development and had far-reaching impacts on the everyday lives of its people. The fortifications preserved the city in its existing state and prevented it from expanding. This became a problem during the 19th century, when the negative impacts of the city's arrested development became increasingly obvious. Representatives of the city eventually engaged in a complex struggle to remove the official restrictions that were imposed on fortified towns; they had to deal not only with opposition from the state, but also with public mistrust of the proposed changes. Nevertheless, their efforts (from 1880 to 1894) eventually succeeded, and Hradec Králové could finally embark on the process of modernization. The city came to be viewed as a model for the active role and growing self-confidence of municipal government bodies in the Bohemian Crown Lands. Public opinion at the time can be summarized in the grandiose statement that "the city was liberated from the fetters of its walls". However, after several decades a certain degree of nostalgia for the previous era crept into the public consciousness. Drawing on a number of memoirs by inhabitants of Hradec Králové, the article traces changing public perceptions of the city from the beginning of the 19th century to the first half of the 20th century in order to explore the evolution of the city's image in the memories of people who lived there. The public perception of Hradec Králové's era as a fortress town was not unequivocal, and a negative view of this chapter in the city's history (and life in the city during this era) increasingly predominated. Those who had known Hradec Králové during this era considered the main negative aspects to have been the spatial and economic restrictions that were imposed on the city due to its fortified status – though apart from these problems, people's criticism of life in the city during this period was surprisingly mild. However, in the light of Hradec Králové's subsequent success and growth under its mayor František Ulrich, a perception of the city as a progressive urban centre (known as "the salon of the republic") began to prevail – accompanied by a negative, one-sided and generalized evaluation of the fortress era. This negative perception gradually became dominant, and Hradec Králové's role as a fortified city came to be viewed in simplistic terms as the antithesis of a modern metropolis.

